

УЖГОРОДСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
КАРПАТОЗНАВСТВА

М.М.ВЕГЕШ, Л.В.ГОРВАТ
КАРПАТСЬКА УКРАЇНА 1938-1939 РОКІВ
В ПОРТРЕТАХ

(Методичний посібник для студентів
історичного факультету, що вивчають
"Краєзнавство")

УЖГОРОД-2000

Рецензенти:

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник НДІ Карпатознавства Ужгородського державного університету В.В.Мадриляк,
кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Волинського державного університету ім. Лесі Українки В.В.Припльляк

Рекомендовано до друку на засіданні Ради НДІ Карпатознавства 2 лютого 2000 р., протокол № 2.

В методичному посібнику, який рекомендується студентам історичного факультету, що вивчають курс "Краєзнавство", поміщені історико-біографічні нариси про визначних діячів Карпатської України – Юлія Ревая і Степана Клочурака, представника молоді держави в Празі Вікентія Шандора та багатьох інших. В книзі читач може багато дізнатись про рядових захисників Карпатської України, про яких до недавнього часу ще майже нічого не знав.

Для істориків, вчителів шкіл, всіх, кого цікавить рідна історія.

ЮЛІАН РЕВАЙ (1899-1979)

Юліан Ревай був одним з найпопулярніших політичних діячів Карпатської України. Педагогічні здібності перешиталися з активною політичною діяльністю протягом всього міжвоєнного періоду. Юліана Ревая справедливо вважають одним з творців Карпато-Української держави.

Майбутній міністр Карпатської України народився 1899р. в селі Мирча на Березнянщині. Початкову освіту здобув в школах Мирчі та Костьової Пастілі, після чого закінчив Ужгородську гімназію. В двадцятих роках Ю.Ревай організував у Мукачеві Соціал-демократичну партію. Через деякий час він став членом президії цієї партії, обирався депутатом чехословацького парламенту від соціал-демократів краю (1935-1938). Відомий зарубіжний дослідник П.Р.Магочій відзначав, що Ю.Ревай "був членом парламентської групи, що вела з чехословацьким урядом переговори про автономію (1938), редактором політичної газети "До перемоги" (1935-1936) і заступником голови урядової секції "Русско-української Центральної народної ради" (1938)". До цього додамо, що Ю.Ревай був не тільки заступником, але й головою УЦНР. Протягом 20-30 років Ю.Ревай виконував обов'язки секретаря Педагогічного товариства, редагував газету "Учитель", працював шкільним інспектором. Навіть пізніше, коли політична робота забиратиме в нього багато часу, Ю.Ревай буде активним діячем освітнього руху в краї. Його перу належать праці "Русько-мадярська термінологія" (1923, у співавторстві), "Мадярсько-руський словарь" (1928, у співавторстві), "Довкола автономії Підкарпатської

Русі" (1936) та ін.

5 липня 1938 р. Ю.Ревай виступив з промовою "Нема тої сили, яка б могла відобрати від наших дітей українські підручники". "Українці не бояться жодного плебісциту відносно мови, - говорив він, - але хай він буде переведений на підставі регулярних приписів, що мають моральну основу, допускають публічну контролю й знеможливають і чотириразову корекцію". Ю.Ревай відкинув твердження, що плебісцит у мовному питанні є демократичним: "в демократії, що правдиве, правильне, не рішає більшість, але наука й моральність". Про русофільські підручники він однозначно заявив, що "велика перемога Сабової граматики означає не лише повну моральну поразку, але прямо розгром русского табору й нечуване розз'єднання, бо є він розбитий на якихось шість піднапрямків".

Ю.Ревай одним із перших привітав вихід у світ першого номера газети "Нова свобода", яку редагував В.Гренджа-Донський - відомий закарпатський письменник і громадсько-політичний діяч. "Справа щоденника, - писав Ю.Ревай, - є загальною справою нашого суспільства не дивлячись на його партійно-політичний стаж. Наше відродження відповідно до сьогоднішньої доби в рамках демократичної республіки скорим темпом йде вперед. Народні маси освідомлюють, отже ми, що держимо руку на живчику нашого суспільного життя, не могли не бачити, що без щоденної преси нам більше не обійтися. Пускаємо в світ "Нову свободу" й тільки одне бажаємо щоденникові, щоб всі українці спільними силами підтримували його".

9 липня 1938 р. Ю.Ревай одержав від прем'єр-міністра Чехословаччини М.Годжі запрошення на обговорення справи відносно автономії. Зустріч відбулася 14 липня. М.Годжа висловив бажання, щоб в справі автономії представники політичних партій порозумілися і діяли спільно. На думку чехословацького прем'єра, "опозиційні партії мають прилучитися до їхньої акції". 27 липня М.Годжа заявив Ю.Реваю і Л.Бачинському, що вибори до Союму можуть відбутися вже цього року (1938-Авт.). Переговори між представниками українського напрямку в краї і урядом Чехословаччини тривали аж до жовтня 1938 р. Відомо, що чергова зустріч між М.Годжею і Ю.Реваєм відбулася в Празі 5 жовтня 1938 р. Юліан Ревай знаходився в курсі всіх політичних подій того часу. 20 жовтня 1938 р. він дав інтерв'ю німецьким журналістам, в якому відзначив: "Уповноваження влади Підкарпаття є однакове з уповноваженням влади Словаччини. Найголовнішим нашим завданням є впорядкування границі з Мадярщиною, яке тепер проводиться. Вірю, що знайдемо розв'язку, яка буде відповідати інтересам Підкарпаття й Мадярщини. Мадярщина стоїть на принципі самовизнання й влада Підкарпаття в границях можливості хоче це задоволити. Але мадярська влада мусить взяти під увагу географічні відносини й комунікаційну сітку". Однак, пізніші події довели, що долю кордонів вирішував не уряд Карпатської України, а "сильні світу цього". Оптимістично Ю.Ревай був настроений під час зустрічі з редактором Німецького Інформаційного Бюро Карлом Арію і кореспондентом "Націонал Цайтунг"

Г.Меркеном (23 жовтня 1938 р.).

Уряд гортистської Угорщини вів антиукраїнську та античеську пропаганду, агітацію з приводу проведення плебісциту, засилав банди терористів на територію краю. 26 жовтня 1938 р. Ю.Ревай був присутній на засіданні УЦНР, де підтримав її членів виступити проти плебісциту, відстоював принципи федерації народів у Чехословацькій державі. Засудив він також необгрунтовану угорську пропаганду. Даючи інтерв'ю представникові Німецького Інформаційного Бюро, Ю.Ревай відзначив: "Ворожа пропаганда поширює сплетні, що в Карпатській Україні є переслідування на політичному чи релігійному тлі, зокрема переслідування православного населення. Ці чутки - видумані. В Карпатській Україні немає ніяких переслідувань. Всі громадяни, без різниці політичної переконаності чи релігійної приналежності - є рівні перед законом".

1 грудня 1938 р. М.Годжа і генерал Я.Сирови повідомляли Ревая: "Пане после Ревай, прийнявши демісію цілої чехословацької влади, звільняю Вас з уряду міністра Підкарпатської Русі... Іменую Вас членом влади Підкарпатської Русі". В часи автономії Ревай став міністром торгівлі і громадських робіт в кабінетах А.Бродія і А.Волошина, був автором законопроекту про автономію краю, представляв автономний край на переговорах про економічне співробітництво з Німеччиною, був обраний послом Сойму, призначений прем'єр-міністром і міністром закордонних справ останнього уряду.

Ю.Ревай користувався величезним авторитетом в народі. "Розглянеться по присутніх, - повідомляла "Нова свобода" про виступ Ю.Ревая на з'їзді "Учительської Громади", - Зору його не видко, але блищать скла окулярів. Буря оплесків. Говорить залізною логікою. Здається, немає людини, яка б його виводів змогла заперечити. Притім ясний й одвертий, та щирий, імponує. Навіть єпископ Олександр очевидно задоволений його логічними виборами". Його всюди радо зустрічали, уважно слухали. 24 жовтня 1938 р. Ю.Ревай повертався з Солотвина, де відвідав копальні, й зупинився у Вонігові, "де на вістку, що їде перший український міністр зібралось буквально ціле село, старі й молоді, діти і дорослі, які уладили міністрові бурхливі овації".

Українська преса Східної Галичини теж високо оцінила Ю.Ревая. Львівський часопис "Новий час" 10 жовтня 1938 р. констатував: "Приявність у складі цього уряду загальновідомих постатей - активних українських діячів-політиків: о.Августина Волошина й посла до празького сойму Юлія Ревая - для нас найкраща запорука, що керма подій і життя буде в надійних і досвідчених руках". "Міністри о.Волошин та Ю.Ревай, - повідомляла львівська газета "Діло" (1938. - 11 жовтня), - державні й випробувані українські діячі, які не потребують національної легітимації".

Після поразки визвольних змагань Ю.Ревай, разом з деякими членами уряду Карпатської України, емігрував за кордон. Деякий час проживав у Словаччині. В липні 1939 р. брав участь у переговорах з Проводом Українських Націоналістів (Венеція), на яких було прийнято документ

про співпрацю. В 1945 р. емігрував до Німеччини, а в 1948р. до США, де став директором кредитного товариства, начальником канцелярії Українського конгресового комітету, директором Українського інституту і Карпатського дослідного центру, який сьогодні носить його ім'я. Юліан Ревай помер в 1979 р.

Із вищесказаного видно, що Юліан Ревай вніс вагомий вклад у розбудову Карпато-Української незалежної держави, очолюючи найвідповідальніші напрямки діяльності в його уряді. Прийшов час написати фундаментальну біографію цього видатного політика, педагога і громадського діяча краю.

ФЕДІР РЕВАЙ (1893-1940)

Серед політичних діячів Карпатської України своїми радикальними поглядами відзначався Федір Ревай - рідний брат міністра внутрішніх справ Юліана Ревая. Протягом 1938-1939 рр. він посідав відповідальні посади голови Української Народної Ради, Українського Національного Об'єднання (УНО), був обраний послом до Сойму Карпатської України - першого в краї обраного всім народом парламенту. Наш нарис охоплює тільки період кінця 30-х років, і ґрунтується на виступах і статтях Ф.Ревая, а також на свідченнях його соратників. Відразу відзначимо, що постать Ф.Ревая неоднозначно оцінювалася його соратниками...

Найповніша характеристика Ф.Ревая, яка існує на сьогоднішній день, належить відомому закарпатському письменникові В.Гренджі-Донському. У серії публікацій "Наші кандидати" В.Гренджа-Донський писав: "Один із найталановитіших наших політиків є Федір Ревай, теперішній провідник УНО. Правдивий "народний трибун". Він вже зараз після перевороту вибивається на перше місце. Хоч є в душі палким націоналістом, вступає в ряди соціал-демократів, бо - крім партії одир.Волошина, в цій єдиній партії можна щось за українство зробити. Стає послом до краєвого заступництва. Ввесь час провадить у партії величезну боротьбу з чехізаторами. В краєвому заступництві він був майже єдиним обранцем наших національно-культурних справ. Вороги найкраще хотіли б нас задавити, -

розділюють субсидії наліво й направо, субвенціями підтримують різні ворожі товариства, навіть мадярський театр, підплачують продажно москвофільську та мадярську пресу..., а коли треба дати "Просвіті" чи іншому нашому товариству справді на культурну діяльність, то на те грошей нема... Як щось вдалося видерти, то це була заслуга посла Федора Ревая, що підтоптав ноги, поки виходив нашим культурним інституціям якусь допомогу. В ті часи він був добродієм наших установ.

Рухливий і меткий з надзвичайним темпераментом. Мало політичних зборів, де б він не виступав. Знаменитий промовець, його слова молотом ударяють, силлються громами і з ним не можна і не виплатиться конкурувати - всіх переліцтує і хоч би скільки промовців виступало, найбільші успіхи завжди він несе. Він є майстер в тому, як треба масу захопити і широка аудиторія найбільше йому б'є браво. Не диво отже, що тепер, коли треба було назначити енергійного провідника Українського Національного Об'єднання, вибір упав на нього і він став вождем партії вповні заслужено" (Гренджа-Донський Василь. Федір Ревай //Твори. – Т. IX. – Вашингтон, 1989. – С. 218).

З таким твердженням не погоджується Вікентій Шандор, який у 1939 р. виконував обов'язки представника уряду Карпатської України в Празі: "Життя показало, що призначення Федора Ревая головою УНО ... було помилковим. Федір був активний громадський діяч, але на таку провідну роль ні своїм темпераментом, ні знанням не годився... Поведінка Федора Ревая як голови УНО

А Волошину спричиняла чимало турбот і клопотів як удома, так і в Празі..." (Шандор В. Споми́ни. – Т.1. Карпатська Україна. 1938-1939. – Ужгород-Нью-Йорк, 1996. – С.270).

На думку В.Шандора, Ф.Ревай несе відповідальність за конфронтацію українсько-чеських відносин, втручання у справи Карпатської Січі тощо. "Для уряду в Хусті і для мене в Празі, - писав В.Шандор, - ситуація була тим тяжча й гірша, що ці войовничі протичеські гасла виходили від людей та інституцій дуже тісно пов'язаних з життям молоді держави. Наприклад, заклик "Бийте чехів мотиками, вилами", проголошений Федором Реваєм, головою УНО в Хусті, настрашив чехів. Ми мусіли бути обережними в загальнонаціональних протестах та вічевих проявах. Так нам диктувала наша державна мудрість, а ми її завжди слухали. Ми мали право й підставу протестувати, але не в такій різкій формі та не з такими політичними гаслами, що підривали цілісність федерації. Наслідки скоро виявились..." (Там само. – С. 218 – 219). Із закликом до боротьби з чехами Ф.Ревай виступив на сторінках газети "Нова свобода" 9 березня 1939 р. Вона закінчилася словами: "Очікуємо, що порозумнішають чеські політичні мегаломани-імперіалісти, або доведуть нас до того, що скажемо собі: все одно, чи чеська, чи польська, чи малярська неволя для нас, але знесваги терпіти не будемо".

Останнім часом все більше з'являється доказів того, що в лютому-березні 1939 р. радикали Карпатської Січі та ОУН готували змову проти уряду, очолюваного А.Волошином. Про це пишуть Й.Сарвадій, В.Бірчак, С.Сабол

(Зореслав). М.Бандусяк та ряд інших активних діячів того часу. Всі вони називають серед ініціаторів змови також Ф.Ревая. У своїх мемуарах В.Шандор наводить розмову Ф.Ревая і С.Папа-Пугача в 1939 р. у концтаборі Вор'юлопош: "Одного разу Ф.Ревай підійшов до мене і якось зненацька запитав: - Скажи, Степане, як це було з планом команди Січі, щоб повалити уряд д-ра Волошина? Я витріщив очі на нього і кажу йому: - Пане редакторе, про це я перший раз чуку. - А я скажу тобі це й місце цієї змови. Це не було у домівці Січі, її Головної команди, але в одній із кімнат Січової гостиниці. - Нічого подібного я не чув і не знаю" (Шандор В.Спомини. - С. 304).

Всі ці факти свідчать про надзвичайну радикальність Ф.Ревая, яка принесла не стільки користь, як біду національно-визвольним змаганням закарпатських українців. Однак, цей недолік був характерний не тільки для одного Ф.Ревая. "Вождівською" хворобою хворіли С.Росоха, І.Роман, І.Рогащ, А.Ворон та десятки інших. Деякі з них, вже перебуваючи в еміграції, щиро зізналися в цьому, деякі, навпаки, замовчували. Ф.Ревай був щирим патріотом краю, який все робив для того, щоб Карпатська Україна була незалежною. 4 жовтня 1938 р. газета "Нова свобода" опублікувала його статтю "Що діється", в якій голова Української Народної Ради відзначав: "Треба... зорієнтуватись і заздалегідь протиставитись небезпеці і приготувати оборону. Перед таким завданням стоїть український народ на Підкарпатті, на якого територію зголошують імперіалістичні зазіхання сусіди з півдня і

півночі. Ті зазіхання є звичайно посяганням на чуже добро без ніякого і найменшого національного чи господарського обґрунтування. ...В сьогоднішній завірюсі, в якій відновлюється сусідський вовчий голод на нашу територію, наші провід стоїть перед великим завданням знайти як найліпшу і найдоцільнішу дорогу для нашого майбуття". На жаль, провід УНО такої дороги не знайшов.

Ідея захисту кордонів краю прослідковується в статті Ф.Рева "Які границі?". "В сьогоднішніх напружених, першових часах стоїть перед нами найважливіша проблема: як будуть унормовані границі нашої Підкарпатської Федеративної Держави з Мадярщиною... Мусимо зробити всі зусилля, щоб переконати влади чотирьох великих держав, що аргументи мадярської влади не видержать абсолютно критики й об'єктивності щодо національного населення низини Підкарпаття, бо це населення не являється мадярським, тільки змадяризованим. Далі мусимо переконати тих, які рішають про нашу долю, про дуже важливий господарський факт, а саме, що Підкарпатська Русь є відказана на свою низину вже з тої причини, що туди веде головна комунікаційна лінія ...Не віримо, щоб до цього дійшло, але будьмо приготовані і на той випадок" (Нова свобода. – 1938. – 19 жов.).

Ф.Ревай рішуче засудив антиукраїнську діяльність проугорської "П"ятої колони" в краї і угорських терористів. "Ось у моїх руках летючки, - говорив він на засіданні Української Народної Ради 16 жовтня 1938р., - які видали панове з протинного табору. Супроти нас наші руськіє

обіцяли толеранцію, а тепер наше населення називають українськими бандитами. Ці панове не мають місця на нашій землі! Ось учора попрощали ми нашого героя в Дубриничах, Андрія Ригана, якого вбила малярська банда... Ми хотіли сьогодні запротестувати перед цілим світом проти малярської пропаганди, але ці пани, замість того, щоб з нами разом маніфестувати проти малярні, видають проти нас летючки" (Нова свобода. – 1938.-20 жов.).

Ф.Ревай від імені Української Народної Ради підписав маніфест "Громадяни і громадянки!", який завершувався словами: "Давня наша мрія: створення своєї держави, де панами були б ми самі на своїй землі, здійснюється. Старі часи гніту і несправди минули і не сміють ніколи повернути!" (Нова свобода. – 1938. – 22 жов.). 27 жовтня 1938р. Ф.Ревай привітав А.Волошина з призначенням його прем'єр-міністром: "Наше громадянство доказало, що воно дисципліноване й воно стоїть і стоятиме завжди при Вас. Пане прем'єр, ми присягаємо на вірність своїй українській владі. Ми маємо довір'я до своїх провідників, бо знаємо, що вони підуть завжди з народом..." (Нова свобода. – 1938. – 27 жов.). Виступ Ф.Ревая супроводжувався бурхливими оваціями і скандуванням: "Так е!", "Підкарпаття не дамо!" тощо.

Патріотизм Федора Ревая підняв його авторитет серед широких верств українського народу Закарпаття. 24 січня 1939 р. було сформовано Провід УНО, який очолив Ф.Ревай. 26 січня "Нова свобода" стала офіційним органом УНО, редактором призначили В.Гренджу-Донського. В

результаті виборів до Сойму Карпатської України Ф.Ревая було обрано послом першого українського парламенту. 15 березня 1939 р. його обрано першим заступником голови Сойму. Однак, коли Сойм приймав великої історичної ваги рішення, угорські війська вже перейшли кордон Карпатської України. Подолавши опір карпатських січовиків, гортисти встановили на території краю жорстокий окупаційний режим.

МИХАЙЛО БРАЩАЙКО (1883-1969)

Августин Штефан, Степан Клочурак, Микола Долинай, Степан Росоха, Михайло і Юлій Бращайки... Вони оточували Августина Волошина. Серед них було чимало талановитих і здібних організаторів, готових повністю віддати себе служінню своїй державі. Кожний з них заслуговує на окреме дослідження. У зв'язку з 60-ю річницею Карпатської України істориками приділялася особлива увага нашому президентові і, на жаль, так трапилось, що ті, без кого А.Волошин не міг би повноцінно діяти, залишилися поза увагою. У цьому відношенні приємний випадок становила, хіба-що, міжнародна наукова конференція "Карпатська Україна: національне відродження, політичний розвиток, персоналії", проведена спільно Ужгородським державним університетом і Крайовим товариством "Просвіта". В центрі даного дослідження буде постать Михайла Бращайка (Якщо Михайло і Юлій брали активну участь у політичному житті, то їх брат Антон - лікар за фахом, був далеким від політики, хоча і симпатизував українським національно-визвольним змаганням). Цей невеличкий нарис не можна вважати його біографією. В ньому робиться спроба змалювати політичний портрет Михайла Бращайка - людини неординарної і цікавої.

В 1918 р. Австро-Угорська монархія розпалася і на її руїнах виник цілий ряд незалежних держав. А яка доля чекала наш край? На нього впливали щойно створена Чехословаччина, Угорщина й Румунія, а певні спроби робила також Західно-Українська Народна Республіка. Тож яким

бачив своє майбутнє народ, котрий з давніх-давен жив на цій землі? Саме в цей час Михайло Брацайко показав себе як політичний діяч, що виступав за єдину і неподільну Україну.

21 січня 1919 р. в Хусті відбувся Всенародний конгрес українського населення Закарпаття, який обрав Михайла Брацайка своїм головою. Це був досить представницький форум, на якому були присутні 420 делегатів від 420 тисяч населення. Роботу конгресу детально описав у своїх спогадах Юліан Химинець: "Голова зборів, д-р Михайло Брацайко... запитав народ: Куди ми хочемо прилучитися? До Мадяричини? Чи, може, до Чехо-Словаччини? Чи до України? - До України! До України! - закричали делегати". Може виникнути закономірне питання: "А до якої України?" Трудящі Закарпаття не мали чіткого уявлення, що ж являла собою політична обстановка на Україні в той час. Для багатьох з них Україна була державою, де жили їх брати по крові, а столицею якої з давніх часів - Київ. Насправді політична ситуація була тоді надзвичайно складною і нестабільною. Радянська влада встановилася тільки в Харкові, а що стосується, наприклад, Києва, то вона переходила там і до Центральної Ради, П.Скоропадського, Директорії...

Але вернімося знову до книги Юліана Химинця: "Потім Михайло Брацайко говорив: Ясно, що збори бажають злуку Угорської Русі з Українською державою. Щоб було всім нам видно, що це воля більшості народу, прошу, щоб той делегат, чи ті делегати, які мають іншу волю, голосилися до слова. - Голосіться до слова, - кричали

делегати, – ми вас вислухаємо чесно й без гніву. У залі було тихо. Ніхто не голосився. Заговорив знову Михайло Брацайко. Однозгідна воля всенародних зборів: З'єднати Угорську Русь з Соборною Україною. Слава! Слава! Слава! – вирвалося з уст делегатів. Усі встали і зачали співати “Вже воскресла Україна, і Слава, і Воля...”.

Сформували делегацію для ознайомлення з рішеннями конгресу української влади в Станіславі. Тут історики спільної думки не притримуються. І Мельникова пише, що “на зборах в Хусті була вибрана делегація, яка повинна була поїхати в Київ і передати рішення про возз'єднання Закарпаття з рештою України... Однак як тільки делегація доїхала до Станіслава, як їй перегородили шлях петлюрівці і білополяки”. І Мельникова так і не з'ясувала, чи знали в Станіславі про хустське рішення. Іван Король притримується протилежної думки: “...уже в 1918 році делегація закарпатських селян (і не тільки селян – Авт.) побувала в Станіславі і вела переговори про возз'єднання краю з УНР”.

У нашій наявності надзвичайно цікавий документ – Універсал Директорії Української Народної Республіки від 22 січня 1919 р. про возз'єднання всіх українських земель в одній державі. В ньому однозначно підкреслюється, що “однині воедино зливаються одірвані одна від одної частини єдиної України – Західно-Українська Народна Республіка (Галичина, Буковина й Угорська Русь) і Наддніпрянська Велика Україна. Здійснилися вікові мрії, якими жили й умирали кращі сини України...”. Універсал був прийнятий, але возз'єднання не відбулося. Чому? Різко змінилась

міжнародна обстановка як на Закарпатті, так і на Україні. Однак, це тема окремого дослідження.

8 травня 1919 р. в Ужгороді об'єдналися три закарпатські ради в одну Центральну Руську Раду, яку очолили Михайло Брацайко і Августин Волошин. Як пише польський історик П.Журавський-Граєвський “рада однодумно підтримала рішення та схвалила план Жатковича...”. План полягав у тому, що Підкарпатська Русь ставала складовою частиною Чехословаччини. Таким чином, орієнтація М.Брацайка на УНР змінюється на Чехословаччину. Чи можна його назвати авантюристом? Це було б невірною. В тих умовах, коли возз'єднання з Великою Україною стало неможливим, приєднання до Чехословаччини було найкращим виходом. Тим більше, що як показав час, населення Закарпаття добилося певного культурного зростання в 20-30-х роках.

Отже, в 1918-1919 рр. М.Брацайко показав себе як політик, який доклав чимало зусиль для возз'єднання нашого краю з Україною, проте ця спроба тоді завершилася невдало... Але зерно надії в людській душі було посіяно, зросло в часі...

Перебування Закарпаття в складі Чехословаччини в радянській історичній науці оцінювалося неоднозначно. Сьогодні ситуація суттєво змінилася. Переважна більшість дослідників, фахівців з історії Чехословаччини, розцінюють цей факт як позитивне явище. Хоча не можна відкинути і те, що наш край залишився фактично сировинним придатком Чехословаччини. Будучи юристом за фахом, М.Брацайко не

обмежувався виключно юриспруденцією. Він багато зробив як публіцист, як борець за пропаганду української культури. Вважасмо, що це тема окремого дослідження. Дозволимо собі навести тільки деякі факти. В 1931 р. М.Брацайко написав змістовну статтю “Тарас Шевченко”, в якій доводив, що “Україну без Шевченка, Шавченка без України не уявити собі... Слово “Україна” найдемо майже на кожній сторінці “Кобзаря”. Але він є однозначно поетом всеслов’янським. Не лише для українського народу давав він гасла і заповіді, але і для слав’ян, а також для цілого чоловічого роду”.

Михайлом Брацайком була високо оцінена діяльність першого на Закарпатті театру. В статті “Руський театр” він писав, що “під впливом театру і при його помочи повстали театральні кружки од Попрада аж до Тиси і в них молодіж, а також і старша свідома інтелігенція піддержує і поширює національну культуру та національну свідомість і любов до свого народу та до свого мистецтва”.

Як проявив себе Михайло Брацайко як політик у цей період? Якими були його відносини з комуністами Закарпаття? Відносини були надзвичайно напруженими, особливо тоді, коли проходила передвиборна кампанія. Так, наприклад, в комуністичній передвиборній листівці, виданій в 1935 р., говорилося: “Долу з пузатими попами! Ані одного голосу на Волошина і Брацайка! Геть з українськими фашистами! Геть з чорною реакцією! Не сміється найти такого українського трудящого, який дав би свій голос на кандидатку ч.5! Хай живе Радянська Україна! ...Всі голосуйте лише на комуністичну кандидатку ч.4!”.

Неперечно, така обопільна боротьба не приносила користі ні одному, ні іншому. В тих умовах більше користі приносила б спільна робота, хоча б на культурній ниві. Тим паче, що наприкінці почали між собою співпрацювати волошинська "Просвіта" і Закарпатський крайком КПЧ.

Останнім часом вже багато написано про Карпатську Україну. Ми спробуємо показати, яку роль відіграв М.Брацайко в цих історичних для закарпатців подіях. Напередодні виборів до Сойму Карпатської України бурхливо обговорювалося питання чи можуть, наприклад, два брати висуватися кандидатами до українського парламенту. Виняток було зроблено для Михайла і Юлія Брацайків. Таку винятковість пояснив у своїй книзі "Сойм Карпатської України" Степан Росоха: "Опісля йшло про те, чи можуть кандидувати есентуально два брати, чи тільки один, щоб уможливити заступництво в Соймі іншим заслуженим людям. Конкретно йшло про братів Брацайків. Проти них не мав ніхто, бо і не міг мати. Оба вони високо заслужені ветерани українського національного відродження на Закарпатті, які від самого початку стояли на українському національному ґрунті і на ґрунті соборності українського народу. Ціле своє життя зводили важкий бій за українське обличчя Закарпаття, не будучи при тім кон'юктуристами і не міняючи своїх політичних поглядів і переконань".

Михайло Брацайко, як і його брат, стали послами Сойму. Як досвідченому юристу, М.Брацайку було довірено написати проект закону (частина 1), який був прийнятий 15 березня 1939 р. Соймом, причому прийнятий одноголосно. Це

був закон про назву, мову, прапор, герб і гімн Карпатської України. Згідно з ним Карпатська Україна оголошувалася незалежною державою. На другому засіданні М.Брацайко виступив з невеликим, але надзвичайно емоційним словом. Зокрема, він сказав: “По тисячолітній неволі наша Земля стала вільною, незалежною та проголошує перед цілим світом, що вона була, є й хоче бути Українською. І коли б навіть нашій молодій Державі не суджено було довго жити, то наш Край залишиться вже назавжди Український, бо нема такої сили, яка могла б знищити душу, сильну волю нашого народу”.

Після окупації Закарпаття фашистською Угорщиною, під час якої встановився жорстокий режим, М.Брацайко відійшов від політики, хоча погляди свої не змінив. Він був прихильником єдиної і неподільної України. Можливо саме тому він не виступив проти вступу радянських військ на територію Закарпаття, не назвав цей акт агресією. І теж можливо, що саме це врятувало його від тої біди, яка випала на долю Августина Волошина та багатьох його соратників.

СТЕПАН КЛОЧУРАК (1895-1980)

У 20-30-х роках Степан Ключурак був на Закарпатті не менш відомим, ніж брати Брацайки, Реваї, Августин Штефан, Вікентій Шандор... Католицький тижневик "Мета", що видавався у Львові, назвав його одним із "самих чільніших діячів Закарпаття" (1938. - 27 лист.). Так трапилося, що Степан Ключурак брав найактивнішу участь у визвольних змаганнях закарпатців як після розвалу Австро-Угорської монархії, так і тоді, коли Карпатська Україна була проголошена самостійною державою.

Народився С.Ключурак 27 лютого 1895 р. в селі Ясіня Рахівського округу на Мараморощині. Навчався в Сигетській гімназії, а потім у Сигетській юридичній академії. Успішно закінчив університет ім. Яна Амоса Коменського в Братиславі. На політичній арені з'явився після закінчення Першої світової війни, відстоюючи ідею єдності всіх українських земель. Отже, С.Ключурак напередодні включення краю до складу Чехословаччини зайняв яскраво виражену проукраїнську позицію. Доказом - події 1918-1919 років у закарпатській Гуцульщині.

8 листопада 1918 р., у день святого Дмитра, відбулися збори всього населення Ясіня. Керував зборами (за пропозицією Дмитра Іванюка) Степан Ключурак. Виступ його був надзвичайно емоційним, патріотичним і діловим. "...Я впевнений, - говорив Ключурак, - що поміж членами ради не буде опору, у всіх нас є одна мета, одна ціль - з'єднатися зі своїми кровними братами українцями, з'єднатися з Україною. Але щоб ніхто не сумнівався у

цьому, я ставлю це питання на голосування: - Хто за з'єднання з Україною, хай піднесе руку!". Жодного голосу проти не було. Результатом зборів стало створення Української національної ради в Ясінях.

Ясінянська рада вирішила взяти владу в свої руки, але цьому заважали іноземні війська. Василь Гренджа-Донський пригадував: "Під саме Різдво, на святвечір, ясінянські демобілізовані вояки під проводом колишніх офіцерів 85-го пішого полку, старшого лейтенанта Штеня Ключурака, лейтенанта Миколи Сабатюка та сержанта Дмитра Німчука, zorganizували гуцульське повстання, вигнали 600 сейшелів, здобувши навіть столицю Мараморощини - Мараморопський Сигіт".

Гуцульська республіка проіснувала до 1 червня 1919р., поки румунські війська не увійшли до Ясіня. Багатьох членів ради заарештували. Така доля спіткала й Степана Ключурака. Його батька румуни вивели з села і нещадно били, від чого він невдовзі помер.

У міжвоєнний період Степан Ключурак не менш активний. Він очолює соціал-демократичну партію краю, посідає посаду секретаря, очолюючи її друковані органи - "Народ" і "Вперед". С.Ключурак був одним із ініціаторів створення товариства "Просвіта" - на загальних зборах "Просвіти" 9 травня 1921 р. ввійшов до головного відділу цієї культурно-просвітньої організації. Коли Прага відмовилась фінансувати український театр, Степан Ключурак на освітянському з'їзді в Ужгороді заявив: "Гуцули протестують проти того, що держава відмовила субвенції

театрові". У 30-х роках він входив до управи товариства українських письменників і журналістів, був членом контрольної комісії, а деякий час займав посаду генерального секретаря спілки тютюновиробників. Щодо мовної боротьби С.Клочурак у червні 1937 р. заявив, що українська мова є "найдорожчим національним скарбом і ми не можемо терпіти її усунення і калічення в наших школах!"

Після проголошення А.Волошином 14 березня 1939 р. самостійності Карпатської України Степан Клочурак призначається міністром господарства. 15 березня він, як посол Сойму, присутній на його історичних засіданнях. Однак після того, як чеський генерал О.Сватек відмовився обороняти кордони краю, Степан Клочурак призначається міністром оборони Карпатської України. Він одразу оголошує мобілізацію, згідно з якою колишні військові, віком до сорока років, повинні були стати на захист Вітчизни. Проте все робилося дуже поспішно. В.Гренджа-Донський пригадував: "До столиці прибувала маса люду... Але для них не було тоді ані харчів, ані зброї. Сотні за сотнею творилися і відходили пішки і вантажівками на південні кордони... До війська подавали заяву учні шкіл, студенти, всі ішли боронити свої рідні кордони". 18 березня останні захисники краю припинили опір, і в Карпатській Україні встановився жорстокий гортистський режим.

Після окупації краю угорськими фашистами Степан Клочурак емігрував до Праги, де в 1945 р. був

заарештований радянським СМЕРШом і засуджений. Тільки в 1956 р. С.Клочурак опинився на волі. До останніх днів свого життя невтомний борець за свободу свого народу залишився вірним національній ідеї. У 1978 р. завершив працю над спогадами, яку назвав "До волі".

МИХАЙЛО КОЛОДЗІНСЬКИЙ (1902-1939)

1938-1939 р. - період утворення і розвитку Карпатської України, спочатку автономної, а згодом самостійної української держави. У зв'язку з загостренням міжнародної ситуації уряд А.Волошина починає приділяти значну увагу формуванню власних збройних сил - Карпатської Січі. Молода українська армія на Закарпатті вимагала досвідчених військових кадрів, яких карпатський уряд не мав. Саме тому робиться спроба залучити до своїх лав кадрових військових з Галичини, Буковини і Волині. Найближчим часом це було зроблено. Різні функції тоді виконували генерали М.Капустянський, В.Петрів, В.Курманович, члени Проводу Українських Націоналістів З.Коссак, Р.Шухевич, Я.Барановський, О.Сеник, О.Ольжич та інші. Однак серед усієї цієї плеяди військових спеціалістів особливо виділявся вихованець з Буковини полковник Михайло Колодзінський, більш відомий на Закарпатті як полковник Гузар.

У 30-х роках ім'я Михайла Колодзінського було добре відоме військовим фахівцям Європи. Завдяки своїм працям з військової теорії й історії українського війська Михайло Колодзінський вважався одним з талановитих військових теоретиків того часу. Особливої уваги заслуговує його праця "Українська воєнна доктрина", яка побачила світ між 1935 і 1937 роками (частини 1-3). Автор розглядає такі питання, як проблема війни і воєнної доктрини в Україні та Європі, простежує її етапи (княжі, козацькі, найновіші часи).

М. Колодзінському імпонували військово-теоретичні погляди Клаузевіца, зокрема постулат останнього, що війна

повинна вестися всіма духовними і матеріальними силами народу до повного знищення ворога. Не відкидав Колодзінський і здобутків військового мистецтва Французкої буржуазної революції. Саме під впливом цієї революції автор дійшов висновку, що “коли вже нема розумного виходу з важкого положення, то треба вміти вмерти погеройськи, щоб така смерть була джерелом для молодих поколінь”. Події 1939 р. на Закарпатті довели, що це були не просто слова.

На чому мала базуватись сучасна (кінець 30-х років – Авт.) українська воєнна доктрина? “Наша воєнна доктрина, - пише М. Колодзінський, - має достосовуватись до політичних змагань України. В нашій визвольній війні бере участь увесь народ, тому воєнна доктрина мусить будуватись на охопленні цілого життя народу”. Свою “воєнну доктрину” Колодзінський називав націоналістичною, бо в “Україні не може бути нічого ненаціоналістичного. Така доктрина дасть тверді моральні й політичні підстави для української армії”.

У 1938 р. М. Колодзінський завершив роботу над своєю працею “Воєнне значення і стратегічне положення Закарпаття”. Автор доводив, що після підписання радянсько-чехословацького договору до Закарпаття прикута особлива увага політичних і військових кіл світу. На думку М. Колодзінського, Закарпаття може стати “авіаматкою для большевицько-московської повітряної фльоти”. Виходячи з цього, даний регіон становить певний інтерес для стратегічної оборони всієї України.

Колодзінський зауважив: “Під оглядом стратегічним Закарпаття було б неоцінним для оборонної системи української держави... Сильно уфортифіковані Карпати зможуть здержати ворожий наступ зарівно з полудня як і з заходу. В цьому випадку має для нас неоціненне значення Лемківщина. З неї ми вічно будемо загрозувати полудневій Польщі. Ніякий поляк не відважиться перейти на схід від Висли, якщо поперед не буде здобутою Лемківщина, сполучена фортифікаційною системою з Перемишлем і Львовом”.

Отже, військово-теоретичні праці М.Колодзінського довели, що на Україні з'явився військовий теоретик, перед яким відкривалася непогана військова кар'єра. Михайло Колодзінський одним із перших з'явився на Закарпатті і був включений до військового штабу Карпатської Січі.

Як і всі його товариші, він діяв під псевдонімом. Василь Гренджа-Донський називав полковника Гузара “мозком Січі”. Так воно і було в дійсності. З великої кількості емігрантів Карпатської України саме про Гузара в очевидців збереглися найкращі спогади. Ось як його описав уже згадуваний нами В.Гренджа-Донський: “Його висока постать була завжди мені імпонуючою, - тепер просто його обожую. Хоч він і ходить у цивільному одязі, зразу видно, що вояк.. Палає ненавистю проти ворогів, його спокійне, зрівноважене обличчя є виразом хороброї душі, ті тверді риси віддзеркалюють безмежну, незастрашиму відвагу...”.

13-14 березня 1939 р. тривали бої між січовиками і чеським військом. Спроба окремої групи січовиків захопити

чеську зброю закінчилась трагічно для Карпатської України. Загинуло більше сотні чоловік. Трагедія, якої могло не бути. Очевидець тих подій Йван Сарвадій твердить, що у випадку успішної операції по захопленню зброї дана група повинна була здійснити державний переворот з метою скинення уряду Карпатської України. На підтримку такого твердження мала служити і доповідна записка М.Бандусяка до Міністерства внутрішніх справ Карпатської України, яка зберігається в Держархіві Закарпатської області. Спробу групи змовників, серед яких були і деякі галичани, чеські війська використали як привід до роззброєння Січі. Вони, дочекавшись підкріплення, зробили напад на всі її головні споруди. Оборону січової гостиниці очолював Михайло Колодзінський. В.Гренджа-Донський детально її описав. Сили воюючих сторін були нерівні, але, незважаючи на це, полковник Гузар тільки тоді склав зброю, коли одержав особистий наказ Августина Волошина.

15 березня 1939 р. міністр військових справ Карпатської України Степан Клочурак підписав наказ про створення нового штабу Карпатської Січі... Командантом було призначено полковника Сергія Єфремова, але весь тягар керівництва Січчю ніс на своїх плечах М.Колодзінський. Необхідно погодитися з Й.Сарвадієм, що "штаб Січі... властиво в часі боїв проти мадярів не існував". Як винятком названий автор називає Колодзінського, який залишився дійовим. "Молодий поручник, - пише він, - в розпуці шукає свого порятунку на полі бою. З лицарською посвятою він засновує сотні добровільців й разом виходить

на поле битви - Красне поле. Головні карпатські команданти утікли". Колодзінському вдалося сформувати всього один полк, який зайняв позицію "при битій дорозі на краснім полі й далі вздовж залізничного насипу". Його спроби встановити зв'язки між окремими відділами нічого не дали. Залиналося одне - дорого віддати ворогу своє життя, про що пророчив Колодзінський в одній із своїх довоєнних праць.

Події 15-16 березня 1939 р. показали, що Карпатська Січ не була підготовлена до серйозного опору ворогові. Необхідно погодитись з В.Гренджою-Донським, який писав, що причиною такої невідповідності були "амбіції деяких наших молодюків". До Головної Команди Карпатської Січі проникли люди, які навіть не мали військового стажу, в той же час В.Курманович, В.Петрів, М.Капустянський та інші досвідчені військові виконували другорядні функції. Звичайно, що не така армія була ідеалом М.Колодзінського. Актуальними для тих трагічних днів березня 1939 р. залишалися його слова з "Української воєнної доктрини": "Нам не можуть імпонувати малі армії, малі концепції й малі люди". На жаль, дуже багато таких "малих людей", далеких від військової справи, потрапили до Головної Команди Карпатської Січі.

Михайло Колодзінський-Гузар останнім покидав поле бою на Красному полі. Будучи важко пораненим, він разом із своїм товаришем З.Коссаком-Тарнавським відступав у напрямку до Солотвина. Василь Гренджа-Донський писав, що їх заарештували терористи в селі Апша і через деякий

час розстріляли. Відомий український письменник вважав, що Колодзінський і Коссак загинули близько 20 березня. Й. Сарвадій дотримувався думки, що "під час відступу його маляри догнали і вбили".

Михайло Колодзінський-Гузар віддав усі свої сили для оборони молодій українській державі на Закарпатті й не його вина у тому, що таким трагічним був її кінець.

ОЛЕГ ОЛЬЖИЧ (1907-1944)

Карпатська Україна постійно відчувала моральну і матеріальну підтримку українців, які проживали в Східній Галичині, різних країнах світу. Уже з часу надання краю автономних прав (жовтень 1938 р.) у Карпатській Україні з'явилася велика кількість членів Проводу Українських Націоналістів, який очолював Андрій Мельник. На Закарпаття прибули і активно включилися в роботу на різних ділянках суспільного життя М.Колодзінський, З.Косак, Р.Шухевич, В.Курманович, С.Врецьона, Ю.Лопатинський, В.Петрів та ін. Одним із перших з'явився в Карпатській Україні Олег Кандиба, більш відомий під псевдонімом Ольжич, який тут виконував функції керівника культурної референтури Організації Українських Націоналістів (ОУН).

Ті нечисленні документи, які вдалося розшукати у фондах Державного архіву Закарпатської області, свідчать про велику активність О.Ольжича в культурному житті краю. Він був одним з ініціаторів створення "Летючої Естради" - організації, яка відповідала за пропаганду національно-визвольних ідей серед місцевого населення. З ініціативи О.Ольжича, У.Самчука, Ю.Горліса-Горського, В.Гренджі-Донського, І.Рошка-Ірлявського, А.Патруса-Карпатського та деяких інших в Хусті - новій столиці Карпатської України, було створено літературно-мистецьке товариство "Говерля". Товариство видавало однойменний місячник, редактором якого було обрано О.Ольжича. Завдяки йому Закарпаття відвідали О.Олесь, С.Черкасенко,

М.Аркас, Є.Маланюк, М.Чирський, М.Михалевич та ін. Хустський театр “Нова Сцена” поставив драматичну поему Олександра Олеся “Над Дніпром”.

О.Ольжич не обмежувався проведенням культурно-освітницької роботи. Він вніс великий вклад у налагодження відносин між Закарпаттям і українською еміграцією в Празі, був членом військового штабу Карпатської Січі. Олег Ольжич повністю себе віддав Закарпаттю. “П’ять місяців державного життя Карпатської України, - пригадував він пізніше, - пробігали в нерівних та неспокійних умовах”. Однак, сили молоді держави були нерівні в двобої з агресором - гортистською Угорщиною. Близько двох тисяч захисників краю загинули в боях, або були закатовані в фашистських таборах і тюрмах. Запрешували і Ольжича. Відомий український письменник У.Самчук пригадував: “З Ольжичем ми знов зустрілися аж 16 березня, але вже в переповненій до краю Тячівській в’язниці, куди він потрапив з цілою групою “культурників”. ...Його вигляд і настрої віддзеркалював яскраво наслідок пережитого минулих днів. Витягнуте, запале лице, до краю втомлений погляд, зім’ятий заляпаний болотом одяг. Але мораль його і всіх нас лишалась незламною. Три дні нам не давали харчів, але дарма. Ми могли, сидячи стиснуті на брудному помості, не лишень завзято ділитися враженнями пережитого, але і навіть співати “гей, чи пан, чи пропав” а жартувати, пригадуючи запорожського січовика, який, сидячи на палі, мав казати до свого ката, - поверни мене до тебе задом, бо я не хочу бачити твоєї бридкої пики...”.

Завдяки деяким впливовим закарпатським друзям, О.Ольжичу пощастило уникнути плачевної участі і його звільнили. Покинувши окуповану угорцями територію Карпатської України, він емігрував за кордон. Перебуваючи у Відні, Ольжич виступив з ініціативою опублікувати по свіжих слідах спогади активних учасників оборони Карпатської України. Так з'явився в 1939 р. збірник "Карпатська Україна в боротьбі", редактований О.Ольжичем, і який сьогодні являє собою бібліографічну рідкість.

Олег Ольжич був одним з перших, хто почав досліджувати історію Карпатської України в 1938-1939 рр. Цю проблему він піднімав у статтях "Вояки-будівничі" та "Український націоналізм". Необхідно відмітити, що його думки, висловлені на сторінках названих праць, в основному поділяються сучасними дослідниками Карпатської України. О.Ольжич детально описав процес виникнення і діяльності Карпатської Січі, яку так "названо згідно з традицією української історії та останніх визвольних змагань. Він вірно підмітив, що Січ "поставила собі великі завдання націоналістичного виховання та військового шкільства найширших мас українського народу на Закарпатті для служби української державності". Вона швидко зростала в кількісному відношенні, бо "майже не було села на Карпатській Україні, де не повстала б своя Січ". Проте, найбільочішим питанням був брак зброї, без якої Січ "була не військовою, а тільки спортивно-виховною організацією". Саме відсутність зброї привела до кровопролитних сутичок карпатських січовиків з чеським військом, під час яких

загинуло близько сотні українців, і які радикальним чином негативно вплинули на подальший хід українсько-чеських відносин.

О.Ольжич показав як важко було діяти уряду Карпатської України. Адже, не припинялися напади угорських і польських терористів, активізувала свою діяльність проугорська "п'ята колона", негативно впливали також суперечності в українському таборі. У цьому відношенні актуальними залишаються міркування Ольжича, що "вся історія України - це боротьба двох сил: конструктивної, що скупчує українську потугу, щоб звернути її назовні, і руйнної, що розпорочує її у внутрішньому самопожиранні та несе розбиття і розлад. А наслідок цим завжди йшло панування чужинців над Україною". Незважаючи на дію подібного роду факторів, український розвиток у краї справедливо переміг: за УНО проголосувало 92,4 відсотки населення (О.Ольжич помилково називає 94 відсотки -Авт.).

15 березня 1939 р. розпочав свою роботу Сойм Карпатської України. Ще напередодні його відкриття, 14 березня А.Волошин проголосив самостійність Карпатської України, сповістивши про своє рішення німецький уряд. Шістьом засіданням Сойму випала доля бути історичними, бо на них були прийняті історичної ваги документи - про незалежність, державний устрій, назву, мову, прапор, герб і гімн Карпатської України. Таємним голосуванням був вибраний президент. Ним став А.Волошин. Однак, в ніч з 14

на 15 березня угорська армія вторглася в Карпатську Україну.

О.Ольжич детально описав бої карпатських січовиків і студентської молоді з угорським військом на окремих ділянках фронту (Севлюш, Копаня, Королево, Свалява, Перечин, Рокосово, Іршава, Хуст). 18 березня виснажені в боях січовики, залишали територію краю. Переважна їх більшість вирішила перейти кордон Румунії. "В Бичкові, - писав О.Ольжич, - дня 19 березня видали румунам 273 січовиків з десятима старшинами, з того 6 з Головного Штабу Січі. В Тячеві видано відділ 30 душ під командою старшини, що перейшов румунський кордон біля Бедевлі, і менший відділ 15 душ, який пробився був на румунський бік біля Тячева". На території Закарпаття встановився жорстокий окупаційний режим. О.Ольжич з сумом констатував, що "тюрми набито арештованими, з якими поводитися мадяри нелюдсько. Кількадесят січовиків з тячівської в'язниці та Веречанщини видано полякам, що розстріляли їх на кордоні. Найбільший відділ січовиків, виданих з Румунії, задержано в Бичкові, де їх катовано протягом кількох днів". Однак, навіть з повною окупацією краю, місцеві патріоти не припиняли боротьбу. О.Ольжич відзначав, що "в горах переховуються партизанські групи січовиків, що ведуть дрібну війну з мадярами. Вся країна живе легендами про криваву боротьбу Січі та її партизанських відділів".

О.Ольжич дав високу оцінку діяльності членів ОУН під час подій 1938-1939 рр. у Карпатській Україні. На його

глибоке переконання, “державність Карпатської України завдячується тільки плановій внутрішньо-організаційній та зовнішньо-політичній акції ОУН. Тому теж все будівництво Карпатської України несе слід впливу націоналізму. Ентузіазм народних мас та гарячкова праця провідного елемента створити незабутню традицію”.

Олег Ольжич, як і багато інших членів ОУН, під час подій 1938-1939 рр. в Карпатській Україні був саме тою конструктивною силою, про яку писав у своїй статті “Дух руїни. По сторінках історії”. Він робив все для того, щоб Карпатська Україна вистояла, а після її падіння доклав чимало зусиль, щоб про героїчну боротьбу її захисників дізнався весь світ.

ІВАНИ РОГАЧІ (1919-1942)

Про Карпатську Україну з початку 90-х років написано немало. Неодноразово писали і про її захисників, "лицарів абсурду", як назвав їх Зореслав, що пішли в бій з агресором і не повернулися. Несправедливим, на нашу думку, є те, що майже обходиться мовчанням внесок Івана Рогача - одного з будівничих Карпатської України, життя якого трагічно обірвалося 1942 року в Бабиному Яру.

Це, невелике за обсягом дослідження про молодого закарпатського патріота, не претендує на біографічний нарис про Івана Рогача. Ми робимо тільки спробу показати нашого героя на тлі Карпатської України 1938-1939 років. Віримо, що назабаром будуть написані змістовні праці про нього та про багатьох захисників краю, які становлять пантеон слави України.

Для багатьох очевидців і учасників подій 60-річної давності ім'я Івана Рогача було добре відоме, перш за все тому, що він був особистим секретарем Августина Волошина. Уже тільки цей факт свідчить про те, що президент Карпатської України йому цілком довіряв виконання цієї важливої місії. Івана Рогача можна було часто зустріти на мітингах і маніфестаціях, у яких приймав участь Августин Волошин. До цього додамо, що Іван Рогач, будучи чудовим оратором, захоплював присутніх своєю срудицією, вченістю, щирим патріотизмом. Житель села Синевир Василь Субота розповідав про мітинг у Воловому, на якому виступили майбутній міністр внутрішніх справ

Карпатської України Юліан Ревай та Іван Рогач. “Про їхній приїзд ми дізналися заздалегідь і прийшли цілою групою до Волового. Площа була розвішена синьо-жовтими прапорами. Багатотисячний люд дружно скандував “Слава Україні”, “Вже воскресла Україна”, “Слава батьку Волошину”. Виступив Ревай, а потім слово взяв Іван Рогач. Ми знали, що він виконував обов’язки секретаря Волошина. Будучи чудовим оратором, він завершив свій виступ словами клятви: “Клянемося, що все віддамо для захисту Карпатської України”. Щось подібне мало місце у сусідній Колочаві, де виступив Іван Рогач. Ветеран Карпатської Січі, голова її місцевої команди Микола Шимоня пригадував: “Я в житті не чув такої рішучої, впевненої і патріотичної промови. Після мітингу у всіх присутніх був піднесений настрій. Ще довго після нього не вщухала мелодія нашого гімну “Ще не вмрла Україна”...”

Івана Рогача слід відносити до закарпатських націоналістів-радикалів, які вболівали не тільки за свій край, а бажали незалежності всій Україні. У вересні 1939 р. вся прогресивна громадськість світу була прикута до масових актів переслідування українців у Галичині, де польські шовіністи, “середньовічною психозою затроєні, хворі на великоманію люди задумують стерти з лиця землі одного з найкращих і найсвідоміших народів світу”. Під час зустрічі з лордом Рансіменом, який відвідав Прагу як офіційний представник Великобританії, українські політичні діячі вимагали прийняття радикальних мір стосовно Польщі. Іван Рогач тоді заявив: “Ми, як рівноправні городяни, хочемо

мити вплив і на заграничну політику, тому домагаємося негайної інтервенції влади в Варшаві в інтересі наших поневолених і переслідованих братів за Карпатами! Увесь український загальний закликуюмо до будови єдиного українського залізного політичного тіла для здобуття політичної керми на Підкарпатті!” Підпис Івана Рогача знаходимо під багатьма зверненнями Української Центральної народної Ради у справі оборони української Галичини.

Вихований у душі християнської моралі, колишній студент-богослов Іван Рогач був одним з ініціаторів утворення “Товариства боротьби з комунізмом”, яке було засноване 10 лютого 1939 р. Хоча він і не ввійшов до керівництва цієї організації, однак приймав активну участь у розробці її програмних документів. “Ціллю товариства, - говорилося в Статуті, - є боротьба з комунізмом і марксизмом на всіх ділянках національного життя і у всіх його формах та ліквідація наслідків большевицько-марксистського виховання”. На думку Рогача та його соратників, “не може бути прийнята в члени особа, яка належала до товариства, заснованого на марксистській ідеології в останніх трьох роках”.

Сучасний словацький дослідник Іван Ванат у своїй фундаментальній праці “Нариси новітньої історії українців Східної Словаччини” писав, що Іван Рогач входив до складу правління “Фронту руських земледільців і робітників”, який “ставив своїм завданням знищити суспільно-економічні й культурно-національні інтереси русинів Пряшівщини і

паралізувати політичну діяльність куртяків та фенциків серед населення цього краю”.

Іван Рогач багато зробив як секретар Українського Національного Об'єднання і як активний учасник “Летючої Естради”, що пропагувала ідею незалежності Карпатської України серед населення, готувала ґрунт для успішного проведення перших демократичних виборів у краї. Немала заслуга Рогача у тому, що за УНО віддали свої голоси 92,4 відсотки закарпатських українців, а це свідчило про перемогу української ідеї у Карпатах.

І все-таки, Іван Рогач найбільше зробив для утворення збройних сил краю. Василь Вереш пригадував, що “дня 4-го вересня 1938 року в Ужгороді відбулися основуючі збори, на яких рішено заснувати ОНО (Організація Народної Оборони-Луг) з осідком централі в Ужгороді, а відділами по цілому краю... Заступником голови було обрано Івана Рогача”. 17 вересня відбулося “пересунення постів”, але І.Рогач продовжував залишатись на попередній посаді. Коли в Хусті проходила чергова реорганізація, головою обрали Дмитра Климпуша, а Іван Рогач разом з Іваном Романом та Степаном Росохою ввійшли до Головного відділу Карпатської Січі. Одна з головних нарад, на якій було кінцево сформовано штаб організації, проходила в жовтні 1938 р. у Берліні. Лідер закарпатських націоналістів Юліан Химинець пригадував: “Під час мого перебування в Берліні в зустрічі з провідниками ПУНу ми обговорювали створення й справу проведу Організації Народної Оборони - Карпатська Січ. Ми пропонували такий склад команди: командир – Дмитро

Климчуш, його заступник -Іван Роман, секретар – Іван Рогач, проагандивний референт - д-р. Степан Росоха. Нашу пропозицію Карпатська Січ вповні прийняла”. До вищесказаного слід додати, що крім цього штабу, який був суто політичним, був створений окремий військовий штаб, до якого входили досвідчені військові Михайло Колодзінський, Зенон Коссак, Роман Шухевич, Віктор Курманович та ряд інших.

Сьогодні багато пишеться про Карпатську Січ, про сутички між січовиками та чехами, про спробу державної змови проти уряду Волошина. Йван Сарвадій писав: “Юлій Брацайко був того переконання, що після 20-літнього співжиття з чехами заіснували реальні можливості створити свою державу. Підкарпаття могло стати державою де-юре і де-факто хоча б на деякий час. І це вже не перший раз сталося, що “ми самі” своїм безглуздим повстанням знівечили можливість закріпити існуючу готову державу. При чому часто згадували імена людей, які приготували змову, пригадую деякі: Стефан Росоха, Іван Рогач, Іван Роман...”. На нашу думку, мова може йти про суперечності, що існували в українському таборі між молодими радикалами-націоналістами, які вимагали кардинальних змін по відношенню до чехів, з метою прискорити проголошення самостійності, і старшим поколінням більш поміркованих і досвідчених А.Волошина, Ю.Ревая, братів Брацайків, які намагалися за будь-яку ціну зберегти автономні права. Молоді радикали вбачали надію у сильних збройних силах, а зброї не було. Цей факт і змусив їх взяти її силою, що

призвело до кровопролиття.

Степан Росоха, вже проживаючи в еміграції, пригадував: “Не раз дуже критично висловлювався на їх адресу та інших провідників... бо ж в наших “революційних” поняттях вони були “опортуністами”, а тільки ми “правдивими” націоналістами. Без сумніву, що такі поняття в нас родились під впливом ОУН, до якої належали провідні одиниці закарпатської молоді”. До них слід віднести і Івана Рогача, який вступив до лав ОУН ще навчаючись у Львові. Не нам, нащадкам карпатських січовиків, судити Івана Рогача та його соратників за допущені ними прорахунки. Вони свято вірили, що тільки обраний ними шлях боротьби приведе до перемоги. Іван Рогач вірив в ідею незалежності навіть тоді, коли 20 лютого 1942 р. стояв перед дулами фашистських кулеметів поблизу Києва. Розстріл українських підпільників у Бабиному Яру був розстрілом останніх надій українських патріотів-націоналістів на допомогу Німеччини... Юліан Химинець справедливо писав, що ім'я Івана Рогача є “символом великої відваги, самопосвяти і героїства”.

...Проходило засідання Сойму Карпатської України. І раптом “...пройшла звістка, що мадяри вже зайняли Севлюш, віддалений ледве 25 кілометрів від Хусту. В той час вечером в Хусті в приватній квартирі Президента Волошина відбувається нарада. В часі наради січовики з фронту приводять мадярського парламентаря... Мадярський офіцер передає на руки президента Волошина ще раз згаданий вже мадярський ультиматум, щоб до 8-ої години передати владу мадярам... Відбувається знову коротенька

парада й западає рішення: не віддаватися добровільно мадярам, але провадити боротьбу далі, хоч і безвиглядно...". Ці слова належать Івану Рогачу, які він виклав у своїй статті "Під прапором незалежності", опублікованій у книзі "Карпатська Україна в боротьбі" (Відень, 1939). Ця праця була його внеском у правдиве висвітлення історії Карпатської України, яке почалося відразу після її трагедії.

Карпатська Україна стогнала під чоботом окупанта. Карпатські січовики, яким вдалося уникнути репресій угорських гортистів, емігрували за кордон, де не припиняли своєї діяльності. "У Відні, - писав Юліан Химинець, - оформивши делегацію Карпатської України, якої став головою". Делегація багато зробила, щоб створити сприятливі умови для втікачів з Карпатської України, наводила стосунки з українськими організаціями діаспори. Одним з найактивніших членів делегації був Іван Рогач.

Серед дослідників історії Закарпаття міжвоєнного періоду особливе місце посідають змістовні праці Вікентія Шандора “Закарпаття, історико-правний нарис. IX ст. – 1920” (Нью-Йорк, 1992), “Спомини. – Т.1. Карпатська Україна. 1938-1939” (Ужгород-Нью-Йорк, 1996), “Карпатська Україна між двома світовими війнами” (Торонто, 1979) та ін. У них він зумів поєднати багатющий архівний матеріал з особистими спогадами і міркуваннями, оскільки брав активну участь в суспільно-політичному житті краю між двома світовими війнами.

Після поразки в Першій світовій війні Австро-Угорська монархія розпалася, внаслідок чого виникло ряд незалежних держав. З'явилася сприятлива нагода жити державним життям і для закарпатських українців. Слід погодитись з твердженням В.Шандора, що “карпатські українці не мали причин залипатись вірними Мадярщині, яка, крім того, що нищила їх національно й культурно, посягала вже і на назви їхніх міст і містечок та особистих прізвищ. Все це робилось ради унітарної великої Мадярщини та самих мадярів, як “пануючої нації”. Вчений детально описав рішення з'їзду 10 грудня 1918 р., на якому “переважаюча більшість делегатів висловлювалася за приєднання краю до України”. Будапешту не допоміг навіть окремий пункт Закону № 10 (“Руська Крайна”), в якому закарпатським русинам обіцялась автономія. В.Шандор справедливо писав, що крім Ужгородської народної ради, решта рад, зокрема Любовнянська, Свалявська, Мараморош-Сигетська і

Ясінянська стояли на чіткій українській позиції. Пізніше проукраїнської орієнтації почала притримуватись і Ужгородська рада. Всенародні збори в Хусті 21 січня 1919 р., на яких були присутні 420 делегатів із всього Закарпаття, висловились за приєднання краю до України. Однак, відзначає В.Шандор, - "помимо такого загального вияву волі населення, приєднання краю до України не мало в той час відповідної збройної сили, як теж інші політичні обставини в Європі тому не сприяли". Аналогічної точки зору дотримуються й сучасні вітчизняні дослідники.

"Закарпатська проблема" вирішувалась на Паризькій мирній конференції. "Інтенцією Мірової конференції, - вказує В.Шандор, - було саме об'єднувати розділені досі народи, як, напр. Польща, Югославія, Чехословаччина. Одинокий виїмок примінено чомусь до України. Замість об'єднати її державну територію та підтримувати в боротьбі проти большевизму, територію України розділено між чотирма державами. Був це прямо ворожий акт і найбільша політична помилка першої половини ХХ ст., а як вислід показує сьогодні, помилка в своїх наслідках прямо трагічна". В результаті Тріанонського мирного договору найбільше втратила Угорщина (68 % території і 58 % населення). А тому нічого нема дивного в тому, що протягом всього міжвоєнного періоду Угорщина ні на мить не припиняла реваншистську діяльність проти Чехословаччини і Закарпаття.

В.Шандор детально висвітлив спроби першого президента ЧСР Т.Масарика повернути на свій бік американських русинів, переконати їх в необхідності

приєднання Закарпаття до Чехословаччини. Дослідник наводить дані плебісциту у Скрентоні: “За злуку з Чехословаччиною голосувало 67 %, Україною – 28 %, Росією – менше як 1 %, Мадярщиною – менше як 1 %, Галичиною – менше як 1 %, за повну незалежність – 2%. У травні 1919 р. Центральна Руська Народна Рада теж підтримала результати голосування в Скрентоні. Закарпаття було включено до складу ЧСР на правах автономії.

Учений об’єктивно оцінив входження краю до Чехословаччини. “Подаючи критичну аналізу, - констатував В.Шандор, - не маємо наміру замовчувати чи затемнювати ті успіхи, які ми, як нарід, протягом не повних двадцяти літ в демократичній Чехословацькій державі здобули. Як життя показало, за цей час ми вирости в національну й політичну силу. Це є одночасно й свідомством великої здібности та творчої наснаги нашого народу, який за сприятливих умов в таким історично короткім часі в роках 1919-1939 став центром уваги міжнародного політичного світу”. Разом з тим, вважав В.Шандор, чехи “в своїй політиці у нас об’єднувались із протинародними місцевими й чужими силами, які спрямовували до протиукраїнського національного й політичного руху. Були й видатні чехи, чию поміч і працю ми з великим вдоволенням приймали, вони розробляли правильно наші проблеми, нам помагали, були й членами уряду в Празі, але не мали рішаючого впливу на зміну політики в краю. Щойно в 1938-1939 роках із зміною державної системи Чехословаччини на федеративну, здобули українці ексекутивну державну владу в краю”.

Вікентію Шандору в період існування Карпато-Української держави була доручена важлива функція - представляти наш край у Празі. "Як тільки наприкінці листопада я зголосився в Братиславі у банку, - пригадував він, - до мене підійшов директор Алоїз Стібло з телеграмою від уряду Карпатської України, у якій вимагали, аби банк сразу відпустив мене до праці Представника уряду в Празі... Своїм новим призначенням я був украй здивований, адже не належав до жодної політичної партії, а партії, як правило, иисувають на відповідні посади своїх людей". Відзначимо, що це призначення Уряду Карпатської України слід вважати вдалим. В.Шандор успішно справився з поставленими на нього обов'язками.

Необхідно було намітити примірний план роботи представництва в Празі. Серед завдань, які необхідно було вирішити в першу чергу, В.Шандор вважав: 1) Зорганізувати групу чеських приятелів, щоб через них мати ліпший доступ до чеських урядових кіл, підготовляти і вводити їхнім посередництвом у життя свої завдання, здобути довіру офіційних діячів до Карпатської України, української державної справи взагалі та до себе особисто. 2) Підібрати до Представництва кваліфікованих людей, які розуміються на справі. 3) Увійти в ділові й дружні контакти з українською еміграцією в Празі, щоб міг використати її досвід, поради та іншу допомогу. 4) Централізувати в рамках Представництва карпато-українську справу в Празі".

Представництво уряду Карпатської України в Празі, яке очолював В.Шандор, складалося з семи чоловік. Крім голови,

до нього входили О.Матковський, який виконував обов'язки адміністративного референта, В.Орелецький (референт зовнішніх справ), Г.Ситник (секретар), М.Рідлова (секретар), Й.Скала (водій) та І.Майор (післанець). Децю пізніше, при представництві знаходився кореспондент урядової газети "Нова Свобода" П.Вигнанський і доралники А.Галетка, В.Качуровський і В.Бора. Цей склад, фактично, і повинен був вирішувати покладені на нього завдання.

Ще в жовтні 1938 р. уряд Карпатської України зіткнувся з складною проблемою, яку негайно потрібно було вирішити - безробіттям. Кількість безробітних постійно збільшувалась. Саме тому уряд Карпатської України розпочав переговори з урядами Німеччини, ЧСР та деяких інших країн про можливість для закарпатців виїжджати на заробітки за кордон. Домовленість була досягнута. Необхідно відзначити, що ця робота велася через посередництво Карпатської України в Празі, зокрема, через В.Шандора. Численні архівні документи переконують, що В.Шандор постійно тримав уряд в курсі всіх справ. Зокрема, 27 лютого 1939 р. він повідомляв А.Волошина, що німецьке міністерство праці потребує "50 родин з дітьми на земледільські роботи до Саксонії. Мешкання даром та плата 1200 марок". І таких телеграм були сотні.

В.Шандор користувався безмежним авторитетом. Недивно, що як тільки виникали які-небудь труднощі, люди зверталися саме до нього. 21 лютого 1939 р. Гжановицький писав Ю.Реваю: "Можливо, що провадження акції висилки робітників до Німеччини перебрала Прага і захоче

переводити так, що найперше вичерпає свій контингент, пізніше словацький, а ми могли б прийти на чергу, можливо, за десять місяців. Просимо, щоб Ви при нагоді свого заїзду до Праги прибрали оцю справу з п.Шандором та іншими компетентними чинниками". Не викликає сумнівів, що велика заслуга в тому, що кількість безробітних в Карпатській Україні значно зменшилась, належить також В.Шандору.

23 грудня 1938 р. при Президії уряду ЧСР в Празі була створена Державна Господарська Рада, яка повинна була вирішувати господарські, соціальні й фінансові справи. Спочатку її очолював Годач, потім Ян Батя. Що стосується В.Шандора, то він репрезентував в ДГР Карпатську Україну, добуваючи потрібні кредити. "Моя функція як члена ДГР, - пригадував В.Шандор, - давала мені можливість мати багато зустрічей і розмов з вирішальними державними діячами, в першій мірі з Яном Батьою. Треба було створити таку концепцію, якій допомога чехів для нас була б однозначно корисна і для них. Для цього я використав ідею української незалежності, державності... В українській державі знайшли б чехи та словаки сильну оборону проти посягнень на них сусідів. Хоч Москва й Берлін виступали проти себе в минулому із зброєю, але коли розходилося про розподіл Європи, то знаходили спільну мову".

В.Шандор багато зробив для заключення торговельних договорів Карпатської України з Німеччиною, Угорщиною, Румунією. Зокрема, 18 лютого 1939 р. в Празі проходила міжміністерська конференція у справі заключення

торговельного договору з Румунією. Карпатську Україну представляв В.Шандор, який пізніше звітувався: “У триденних нарадах вирішено і прийнято торговельну сторону справи. Осталось ще вирішити збірне конто, контингенти та преференційне мито (цлю). Ми дістали від Румунії кукурудзу по дешевшій ціні, ніж та, яку нам пропонувала Мадярщина”. Безумовно, що участь у міжнародних торговельних переговорах була доброю школою для молодих дипломатів Карпатської України.

Однак, події, які розгорнулися в березні 1939 р., склались не на користь Карпатської України. 14 березня 1939р., у зв'язку з різким погіршенням міжнародної обстановки, А.Волошин змушений був проголосити незалежність Карпатської України. В.Шандор пригадував: “...прем'єр Волошин передав мені до Праги рішення уряду, сказавши: “Ви виконаєте акт проголошення незалежності в Празі, а ми тут зробимо, що буде треба”. Між 12.30 і 14.30 годин В.Шандор повідомив про це Президію Міністерської Ради й Міністерства закордонних справ ЧСР. З окупацією Закарпаття Угорщиною місія В.Шандора формально завершилася, хоча він продовжував чимало робити для допомоги біженцям із Карпатської України, забезпечуючи їх житлом, харчами тощо.

В.Шандор, вже проживаючи за кордоном, опублікував десятки праць, в яких дав об'єктивну оцінку подіям 1938-1939 рр. в Закарпатті. Особливої уваги заслуговує книга В.Шандора “Спомини”, перший том якої побачив світ у 1996р. Вона написана на основі дійсних історичних фактів,

підтверджена джерелами, архівними документами, особистими щоденниковими записами, веденими протягом 30-ти літ, свідченням учасників тощо. Як писали видавці "Споминів", книга В.Шандора - це своєрідні політологічні студії пережитого автором..., перше науково виважене системне дослідження українських національних та державо-творчих змагань у контексті суспільно-політичних процесів Західної Європи ХХ століття.

ОМЕЛЯН НЕВИЦЬКИЙ (1878-1939)

У 1918-1919 роках серед політичних діячів краю чітко визначилися кілька політичних орієнтацій, одною з яких була (народовецька) українська, що свідчило про бажання наших краян возз'єднатися з великим українським народом. Активними борцями за приєднання до України виступали брати Юлій та Михайло Брацайки, Степан Клочурак та багато інших. Однак при розмовах про цей час чомусь постійно відсувається на задній план о.Омелян Невицький, а саме він був чи не найенергійнішим культурним і громадським діячем у краї. Це ні для кого у той час не було таємницею. Кореспондент галицького журналу "Літопис Червоної Калини" писав: "...першим, що зачав цю організаційну працю, був о. Еміліан Невицький, парох із Уяка Спішської землі, тобто з тої країни наших земель, що висунулась найдалі на захід, бо під самі майже Татри...".

Ким же був Омелян Невицький? Народився 1878 року в селі Єдльова, у Шарішській землі, в сім'ї священика. За сімейною традицією Омелян теж обрав батьківську професію. Після закінчення Пряшівської та Будапештської богословських семінарій здобув також диплом Будапештського університету. Отже, був він високоосвіченою людиною свого часу. У 1903 р., вже будучи викладачем Пряшівської учительської семінарії, О.Невицький одружився. Ірина - відома закарпатська письменниця, авторка збірок "Правда побідила", "Дарунок", "Пригоди Матія Куколки" - стала його надійним супутником у житті. Після висвячення

на греко-католицького священника О.Невицький отримав парафію в селі Уяк Спішської землі.

На час розпаду Австро-Угорщини О.Невицький - сформована і зріла особистість. Невідомий автор, що виступав під псевдонімом "Ортоскоп", писав у 1924 р., що Невицький "пішов за гаслом злуки з Україною, яке лунало серед широких мас на Підкарпатті, в коротшім часі об'їхав сам багато сіл та приготував їх до окружного з'їзду, знехтувавши накази свого єпископа Новака, мадярського патріота". З ініціативи О.Невицького 8 листопада 1918 р. в Любовні (Спішська земля) була утворена Руська Народна Рада. Головою обрано о.Михайла Михалича, Невицький став провідником. На яких позиціях стояла Рада, а також коротку її історію Невицький описав 8 вересня 1921 р. в листі до Ф.Заплетала: "Наша Рада стояла непохитно на основі самоопределенія народів, жадала на всю етнографічну територію Подкарпатської Русі полну національно-политичну свободу. З мадярами не мали ни найменшого контакту... Прото видано протест".

19 листопада 1918 р. Руську Народну Раду перенесено до Пряшева. Першим головою обрано Антона Бескида, другим о.Михайла Михалича, а О.Невицький залишився провідником. Важко погодитися з сучасним зарубіжним дослідником П.Р.Магочієм, що у Пряшеві "лідером був уже не Невицький, а Бескид зі своїми прихильниками". В уже названому листі О.Невицький констатував, що в той час було "подержано несколько організуючих віч: в Бардієвах, в Свіднику, в Межилаборцах и в Гуменном. Серед народу

збуджувалося заінтересовання до народного діла. Одушевлення селян було незвичайно велике не тільки в Спишу, в Шаришу и в Земплині, але и в найдальших закутках Марамороша... Большинство народу стояло тогди за Україну". Отже, з обранням головою А.Бескида орієнтація Руської народної Ради зовсім не змінилася. Тільки наприкінці січня 1919 р. Пряшівська Рада прийняла рішення про приєднання до ЧСР на правах автономії. У травні 1919 р. таке рішення прийняла ЦРНР. Правдива історія Пряшівської Ради, на думку О.Невицького, є "для нас, русинів, дуже важною й корисною".

О.Невицький був також одним з ініціаторів заснування Закарпатського крайового товариства "Просвіта".

Така яскраво виражена українська орієнтація О.Невицького в 1918-1919 роках була не до вподоби чехословацьким властям. На нього почали зводити наклепи. "Наклеветано, - писав сучасник, - что Невицький малярську політику робить, что гроші достає і т.д. Но войско, котре найстрогіше перевело ревизию, не найшло й найменшого маляронизма и сказало: Ви мусите мати великих ворогов...". Безперечно, важко було працювати в такій обстановці. Крім цього, Невицький швидко переконався, що Прага не збирається у найближчому часі виконувати свої зобов'язання щодо надання краю автономії. Тому він, як і Григорій Жаткович, у 1922 р. назовсім емігрував до США. Але й там мужній патріот не припиняв боротьби. Відомий словацький історик Іван Ванат писав, що в американській пресі Омелян Невицький критикував чехословацький уряд за невиконання

взятих на себе зобов'язань. Він проводив активну діяльність між американськими емігрантами.

У США О.Невицький став священником Пітсбурзького руського екзархату, а коли у Карпатській Україні відбувалися державотворчі події 1938-1939 років, взяв у них активну участь, як організатор заходів підтримки. Відомий зарубіжний дослідник Петро Стерчо відзначав, що за допомогою ОДВУ представники української еміграції в США організували Комітет Оборони Карпатської України, який очолив Омелян Невицький. Цей Комітет видавав відозви, влаштував віче. На одному з них О.Невицький закликав: "Виконаймо обов'язок супроти свого народу і своєї Вітчизни. Не розбиваймося на різні партії і групи, але вступаймо всі до одного єдиного національного табору, під один провід". Таким залишився о.Омелян Невицький до останніх днів свого життя (помер 1939 р.) - патріотом, поборником Соборної, незалежної України.

ФЕДІР ТАЦИНЕЦЬ (1911-1939)

Ще не так давно про Федора Тацинця на Верховині майже нічого не знали. Пам'ять про нього збереглася хіба серед старожилів Келечина та його родичів. Але раптом... Усе почалося з прийняття Міжгірською організацією Народного Руху України рішення про увіковічнення пам'яті патріотів, що загинули під час угорсько-гортистської окупації. Нам стало відомо, що біля Соїмів (у березні 1939 року) були розстріляні чотири невідомі герої. Було вирішено на місці страти встановити дерев'яний хрест і провести громадянську панахиду. Так би все, напевно, й закінчилося, якби через деякий час до мене не підійшла немолода вже людина, яка сказала, що одним з невідомих розстріляних був Федір Тацинець. До речі, в книзі відомого історика Петра Стерча "Карпато-Українська держава" є список полеглих у 1939 році, де 97-им значиться він.

Отож почався пошук хоч деяких слідів. Переглянули підшивки поживклих газет, записи споминів, у яких очевидці розповідали про події кінця 30-х років на Закарпатті. Нам здавалося, що Тацинець нічим не виділявся серед інших патріотів, і тому стали побоюватися, що розшуки виявляться марними. Однак було не так. Виявилось, що Федір Тацинець народився в селі Келечен, теперішнього Міжгірського району. Успішно закінчив місцеву школу, вирішив продовжити навчання в Ужгородській учительській семінарії, де провчився до третього курсу.

Травень 1930 р. Ужгород. З приміщення театру вийшов архідиякон Євмен Сабов в оточенні своїх соратників Степана

Фенцика і Йосипа Камінського. Щойно завершилися загальні збори “Общества имени Духновича”. Товариство жваво обмінювалось думками, виходячи на вулицю, що вела від театру. І раптом... молодий хлопець, років 18-19-ти, в цей час спокійно витягнув з кишені щось подібне на револьвер, і майже не цілячись, вистрілив. Замість, здавалося б, гучного пострілу, всього-навсього щось ляснуло. Євмен Сабов нічого не зрозумів. Недалеко від нього стояв хлопчина з револьвером в руці, з дула якого йшов димок...

Терорист був миттю заарештований і почався судовий процес, що ввійшов в історію під назвою “Справа Тацинця”.

В 20-х роках на Закарпатті була зроблена спроба створити організацію, щось подібною на зразок ОУН в Галичині. Як писав Ю.Химинець, ця організація не була самостійною, а повністю залежала від галицького УВО. Очолювала її Стефанія Новаківська, яка, фактично, доручила учневі Ужгородської вчительської семінарії Федору Тацинцю здійснити замах на одного з лідерів русофілів Євмена Сабова. До замаху ця молода людина, звичайно, була зовсім невідомою. Особливо популярним Тацинець став наприкінці 30-х років, коли служив поручником Карпатської Січі. Але це буде через вісім років. А тоді, в травні 1930 р., Сабов не зрозумів, що куля, яка вилетіла з револьвера, була направлена в нього. Він продовжував спокійно йти по дорозі театру і аж через 200 метрів Й.Камінський, який дещо зупинився, наздогнав Сабова:

- Чи чули Ви що-небудь?
- Нічого не розумію. Хлопець, револьвер...

- Стріляли у Вас. Це звичайнісінький атентат (замах Авт.).

Пізніше, на судовому процесі, який був організований проти групи С.Новаківської, Євмен Сабов на запитання голови суду: "чи Тацинцеві смотрел в лице, як той став з револьвером", преподобний архидиякон буде впевнено відповідати: "Да, да, я смотрел на улицу". Для Сабова, як бачимо, не було великої різниці між словами "лицо" і "улица". Правду кажучи, він не вимагав покарання студента Тацинця.

Так звану "Справу Тацинця" преса Закарпаття, відповідно до своєї спрямованості, трактувала по-різному. Як слід було чекати, русофільські газети миттю накинулись на "Просвіту", волошинську "Свободу", звинувачуючи їх в організації замаху. А як зреагувала на ці нападки "Свобода"? В газеті було опубліковано кілька великих статей, метою яких було відмежування від цих наклепів. В номері за 29 травня 1930 р. невідомий автор писав, що "лишень підла і лукава душа може кидати такі глупі підозріння на нашу чесну, тяжку і щирю культурну працю... Навпаки, ми уживання таких способів ніколи не одобряли, а ми такого способу ані потребуємо, бо жива народовецька ідея того не потребує...". Про те, що український напрям не мав нічого спільного з організаторами замаху, говорилося і в номері за 19 червня: "...лише страху ради виконаний вистріл... зденерованого молодого студента, дав причину вічним ворогам нашого народу, щоб заревли і посилали літанії

клевет, образ і підозрінь проти нашого святого народного діла...”.

Таким чином, волошинська “Свобода”, фактично, засудила даний замах і цим самим відсторонилась від його організаторів. Це є свідченням того, що вона не мала будь-яких стосунків з щойно утвореною ОУН. Хоча дещо пізніше, коли на її сторінках буде робитись детальний опис проходження судового процесу, симпатії будуть, все-таки, на стороні Тацинця. Можливо, що Волошин не хотів відкрито підтримати Тацинця, боячись закриття українських організацій. Якби там не було, але в 1938-1939 рр. Федір буде знаходитись у керівництві Карпатської Січі під псевдонімом “Крог”. І про нього, як про одного з найактивніших січовиків, будуть писати П.Стерчо, В.Гренджа-Донський, Ю.Химинець. Під час своєї зустрічі з дружиною Юліана Химинця, пані Марією, я в цьому мав можливість в котрий раз переконатися.

Коли пишу ці рядки, то порівнюю цей замах з аналогічною ситуацією, яка склалася в 30-х роках в Галичині. Тоді Степан Бандера та його однодумці організували замах на польського міністра внутрішніх справ Броніслава Перацького, під час якого потерпілий помер від смертельних ран. Митрополит Андрей Шептицький теж засудив цей акт, як також засудив терористичну діяльність ОУН. Що стосується мого ставлення до верховинця Федора Тацинця, який віддав своє життя в трагічному 39-му, то я глибоко поважаю цю сміливу людину. Його слід поважати хоча б за те, що вже тоді, коли зрозумілою для всіх була

безнадійність становища, він продовжував партизанську боротьбу. А що стосується замаху 1930 р., то він був не те, що корисним, а навпаки, шкідливим. На мою думку, він завдав сильного удару українському рухові, який і так тоді був значно слабшим, ніж русофільський. Але, повернемося знову до процесу.

“Справа Тацинця” розглядалася судом присяжних в Ужгороді 3 листопада 1930 р. Звинувачені і С.Новаківська, і Ф.Тацинець заявили, що не ставили перед собою мету вбивства Сабова. Сьогодні важко однозначно відповісти на це питання. Додам, що цього не вдасться дослідити нікому. Історик повинен не тільки вивчати документи, але й бути свосрідним психологом. Інколи потрібні, навіть, емоції... Я ж надам слово Федору Тацинцю: “Я не хотів нікого вбивати, а хотів лиш звернути увагу публічної opinio на то, що тутешній руський нарід це не москалі і що так звані дні “руської культури”, улажтовані духовничівцями, це пагубна робота скритих фанатичних душ, котрі найшли собі до тої цілі фальшиво амбітні одиниці, що для своєї хворобливої амбіції підпирають нищення рідного народу”.

У нас є чимало доказів того, що місцева влада не дуже прихильно ставилася до процесу українзації Закарпаття. Так, Гренджі-Донському заборонили прочитати його вірш про Тараса Шевченка, а комісар поліції А.Шпенник змушений був зізнатися, що власноручно зривав в день “русской культури” національні відзнаки українців, бо вважав їх за провокацію. Йому було незрозуміло, як могли українські студенти вийти на демонстрацію під синьо-

жовтими прапорами. Звичайно, мені можуть заперечити і назвати теж чимало випадків на захист демократичної Чехословаччини. Я з цим погоджуюсь і навіть сам один наведу: 1939 рік. Колочава. Група галичан приїхала "піднімати" свідомість закарпатців. Один з молодих хлопців миттю виліз на горище і скинув вниз чехословацький прапор. До нього спокійно підійшов жандарм місцевої управи і поплескавши по плечу, знову ж таки спокійно, сказав:

-Пане, то не є файно.

Дуже швидко інцидент було улагоджено. Біля синьожовтого з'явився і прапор Чехословаччини. До цього хоту додати тільки одне. Тоді, наприкінці 30-х років, докорінно змінилась ситуація, причому на користь українського напрямку.

Однак знову повернемось до судового процесу над Тацінцем. Стефанія Новаківська, головний ініціатор замаху, поступила благородно і всю вину взяла на себе, що звичайною мірою і зробило свою справу. А тепер, познайомимось з представниками Феміди. Головою суду був Фотанек, а членами Ком'ятій і Мориль, тобто два чехи і один угорець. Прокурором теж був чех. До залу вводили свідків, яким давали запитання то прокурор, то адвокати. Тацінець продовжував наполягати на своєму алібі, що він не хотів вбивати Сабова, пояснюючи це тим, що з його револьвера вбити просто неможливо, бо він "старе ряндя". Для цього створили спеціальну комісію експертів, яка прийшла до висновку: "З того револьвера майже неможливо

вистрілити". Один із них твердив, що "пробував стріляти багато разів всякими набоями, однак не годен був добути вистрілу, і що той вистріл це лиш дивний випадок".

Зат уважно слухав звіт експертів по зброї і раптом... піднімається М. Мохна із Заріччя і твердить "як то він раз в Америці стрілив до бочки з пивом на яких 15 кроків, а куля, що відбилася від обруча, мала ще таку силу, що поранила ухо стоячого коло него чоловіка". Це "цінне" доповнення до справи викликало загальний сміх в залі.

Тацінець знову додав, що не хотів убивати Сабова, а здійснив цей замах тільки "задля демонстрації", щоб привернути увагу громадськості. Його заключне слово свідчить про те, що цей молодий хлопець не був авантюристом, а чітко притримувався української ідеї: "Я то зробив для свого народу, а засуд чи сякий, чи такий, не відстрапить мене від праці для рідного народу...". Це не були пусті слова. Майбутня робота в "Просвіті", участь в захисті Карпато-Української держави це підтверджує.

Вирок суду був таким: Стефанія Новаківська, як головний ініціатор замаху, була засуджена на 5 років позбавлення волі, Тацінцеві дали 1 рік "санаторію", як назвав Гренджа-Донський в'язницю. Через деякий час відбувся пересуд і Тацінцеві строк збільшили. У читача може виникнути питання: для чого ворухити вже забутий судовий процес? Правду кажучи, мене цікавить не стільки він, як гостра боротьба навколо нього між духновичівцями і представниками української ідеї. Цей замах не так привернув до себе увагу громадськості, як загострив і без того

напружену обстановку в краї. Я, як і завжди, стою на тому, що було б набагато більше користі, якби ці два великі культурно-просвітні товариства віднайшли шляхи до взаєморозуміння і зближення. При такій умові багатостраждальне Закарпаття тільки б виграло. Цього найбільше боялися колонізатори краю.

У нас є кілька світлин Тацинця. На одній з них Федір стоїть разом з секретарем А.Волошина Іваном Рогачем і Іваном Романом у формі січовика-офіцера. Знали його як людину ввічливу, елегантну.

Йосип Рушак пригадував, що Тацинець, “як вийшов з тюрми, не міг студувати, а мусив робити дома на господарстві. Ми з ним нав’язували стосунки і він з нами грав представлення, як правило, любовника моєї сестри. Ці вистави організовувала “Просвіта” в Міжгір’ї. Про те, що Тацинець приймав активну участь у роботі міжгірської “Просвіти”, писав і колишній просвітянин із с.Ізки Степан Бобинець.

Березень 39-го... Мабуть, не знайдеться на Закарпатті людини, яка б не знала, що відбулося того місяця. На засіданнях Сойму прийнято історичної ваги документи (причому, все відбулося одного дня), агресія угорських гортистів і опір їм з боку Карпатської Січі, а потім - трагедія Карпатської України. Чи не забагато це на один місяць, а якщо точніше, на один день - 15 березня?

Нам відомо, що Федір Тацинець взяв участь у боях 14 березня, як керівник загону по захопленню місцевого готелю в Хусті. Юліан Химинець писав: “Ані Тацинець, ані

Довгопільський не можуть дістатись до гостинниці, зате Довгопільський займає хату з одного боку площі, а Тацинець - з другого, тільки чехи групу останнього розпоростили, і він з рештою відстрілювався з-поза будинків". При чім тут чехи, якщо вже наступного дня йтимуть криваві бої з угорським військом? Однак бідним січовикам довелося тоді воювати і проти чехів, і проти гортистів. Так би мовити, воювати на два фронти. 15 березня тривали запеклі бої слабоозброєних січовиків з переважаючими силами угорців. Почалася трагедія Карпатської України.

Коли стало зрозуміло, що далі чинити опір неможливо, захисники молодої держави окремими групами почали переходити кордон. Одні пішли в Румунію, інші до Польщі, частина в Словаччину, а деякі подалися в гори, аби продовжувати партизанську боротьбу. До останніх належав і Федір Тацинець, який із своїм загоном опинився на Воловеччині. 16 березня відбулася остання зустріч В.Гренджі-Донського з Тацинцем: "Зустрічаю Федора Тацинця... Знаюмлю його з своїм планом, а також звертаю увагу на саму вузьку, стислу долину з другого боку Гуцульщини - від Брустур до Околи. Коли доступ від Требушан з одного боку, а від Брустур з другого, буде понищений, або бодай на кільканадцятьох місцях добре забарикадований надрубаними деревами, то для мадярів гуцульська улоговина стане недоступною, хоч би на деякий час. Стискаю руку земляка Тацинця і прощаюсь...". Більше не бачились.

Василь Гренджа-Донський був заарештований і опинився в концтаборі, де і дізнався про смерть свого

товариша. Загін Тацинця ще тримався в горах. Окремі групи борців, очолювані С.Росохою, М.Крупною та іншими не змирились з окупацією. Саме про них так багато говорилось на розширеній раді НРУ в Хусті, присвяченій річниці Карпатської України. Сучасні історики не мали точних відомостей про те, як і де загинув Тацинець. Помилки допустився і львівський історик Богдан Якимович, який у своїй статті “Карпатська Україна” писав, що “довго воювали стрільці на Воловеччині під командою поручника Федора Тацинця, який сам загинув у бою”.

Тацинець у бою не загинув. Угорська адміністрація оголосила, що всім січовикам, які припинять боротьбу, буде надана амністія, і Федір вирішив повернутися додому, в рідний Келечин. Коли я пишу ці рядки, мені приходять на згадку слова, які вимовляє один з героїв Еріха Марії Ремарка: “Назад дороги нема. Інакше - загибель...”. Так сталося і з Тацинцем.

Через деякий час він був заарештований і відправлений до Волового. Разом з ним були ще три січовики. Два з них - галичани, а один з Торуня. В.Гренджа-Донський писав: “Ув’язнених січовиків по дорозі били ружницями та палицями. В селі Сойми бачили їх селяни ув’язненими, пов’язаних один до одного, збитих так, що їх обливала кров”. Тепер на місці страти - густий ліс, а навколо височать прекрасні архітектурні споруди санаторію. А тоді... Наступного дня молоді хлопці прибігли на місце злочину, скоєного окупантами. Серед них і Еміль Медвідь (нині житель с.Лопушне), який мені розповів про те, що він

бачив. А саме - трупи чотирьох страчених. Про це писав і Гренджа-Донський: Збитих січовиків завели до того лісу і на одній поляні розстріляли всіх чотирьох...". Видатний закарпатський поет глибоко переживав смерть свого побратима. З болем у серці він писав:

“Тацинця в Соїмах спіймали,
збиткували цілу днину,
покатованого вбили
й закопали, мов здохлину...”

Про розстріляних у Соїмах створювалися легенди. Вони свідчили про популярність у народі січовиків, зокрема, Тацинця. “Люди знайшли спільну могилу та з синьо-жовтими прапорами славно їх поховали. Один прапор поставили на їхню високу могилу. Про цей похорон довідалися мадяри і вишукували тих, хто відважився похоронити січовиків. Проте знайшлася потвора і видала, до речі, зовсім невинного селянина. Мадяри відвели його на ту могилу і розстріляли. Вмираючи, селянин так голосно крикнув: “Слава Україні!”, що зрадник оглух, а мадяри попадали на землю”. Ця легенда нагадує одну з численних казок, якими з давніх-давен славився наш край і народ. Ми, нащадки безстрашного січовика Федора Тацинця, який віддав своє життя за незалежність рідної землі, маємо ставити його ім'я в один ряд з героями, які житимуть в людській пам'яті вічно. Як писав поет:

“Тож пам'ять - теж історія своя,
як подруга надійна аж до скону:
це шлях і час, ім'я і течія,
і стежка, що виводить із затону”.

СТЕПАНІ ФІГУРА І ЯКІВ ЗАВАЛЬНИЦЬКИЙ

...Одного березневого дня 1939 року в урочищі Тішня поблизу Волового зупинилась крита машина, так званий "чорний ворон". Відкрились двері і з неї вийшли п'ятеро чоловік із зав'язаними назад руками. Жандарми наказали заарештованим спуститись вниз, до річки. Приречені йшли повільно, роблячи останні кроки. Згодом пролунали постріли...

"Довідаюся страшну річ: у Воловому замордовано д-ра Завальницького та д-ра Фігуру...", - записав у своєму щоденнику "Щастя і горе Карпатської України" 19 квітня 1939 р. В.Гренджа-Донський.

Степан Фігура втік на Закарпаття, рятуючись від репресій польських поневоловачів. Яків Завальницький прийшов до нас із Східної Галичини. Хоч вони й не були уродженцями Срібної землі, як тоді назвав Закарпаття Василь Пачовський, але віддали йому найкращі роки свого життя. Емігранти – інтелігенти вчили дітей бідних верховинців грамоті, волелюбству, любові до неньки-України. Завдяки їм горяни усвідомлювали, що тільки возз'єднання з Великою Україною може принести їм щасливе майбуття. В народі їх любовно називали "професорами". Це ж завдяки їм у 30-х роках на Закарпатті таким високим був національний дух, що визріли умови для створення суверенної Української держави - Карпатської України.

Навколо С.Фігури та ще одного емігранта - доктора Йосипа Дудикевича, який проживав у Воловому, згуртувалась прогресивна інтелігенція Волівської округи. Жилося їм

нелегко, бо проугорські настроєні люди всіляко переслідували їх. Неодноразово вони отримували різного роду погрозливі записки.

Збираючи матеріали для цього нарису, я часто замислювався над відношенням цих борців за свободу до верховинців, їх ставленням до бідного верховинського люду. Слава Богу, що іще живуть люди, які їх пам'ятають. Вчитель-історик М.І.Липей говорить, що і Фігура, і Завальницький були високоосвіченими, високого злету людьми. Михайло Липей тоді був учнем і досі пам'ятає, як Я.Завальницький приносив і дарував дітям книги, олівці, зошити. Крім професійної, він мав вищу музичну освіту. Вчитель-пенсіонер А.І.СубоСа з Синевира до цих пір зберігає свідцтво про закінчення школи, яке йому виписав С.Фігура. Вабить зір красивий почерк цієї людини. "Коли ми слухали Фігуру, - пригадує Андрій Субота, - хотілось, аби урок не кінчався. Говорив він завжди спокійно, розважливо і голос запам'ятався мені назавжди.

Про Степана Фігуру В.Гренджа-Донський писав, що "був він першорядним педагогом, серед молоді надзвичайно любленим. Третину своєї платні роздавав своїм ученикам, утримував кількох здібних хлопців в інтернаті на свій кошп". Те ж саме наш видатний земляк пише про Я.Завальницького, який "допомагав, де тільки міг, "роззичаючи" гроші з своєї платні селянам не те що без проценту, але в більшості і сам капітал йому бідні селяни не повертали". Із сказаного видно, що ці люди користувались великим авторитетом у

населення (такого б теперішнім сіячам доброго, розумного, вічного)...

В.Гренджа-Донський був близько знайомий з Фігурою, Завальницьким і Дудикевичем. Кожна зустріч з ними носила діловий характер, особливо в 1939 р. В щоденнику поета і письменника є виписки, датовані 6,7,8 січня, коли він з Хуста приїхав у Волове відсвяткувати релігійні свята і зупинився в будинку Й.Дудикевича (нині там стоматологічна поліклініка). Зустріч друзів була теплою і тоді вони домовились про поїздку в Майдан. У цьому селі вони спричинилися до створення місцевої команди Карпатської Січі. Командантом Волівської Січі був Степан Фігура. Він добре розумів, що вона конче потрібна, бо сусіди-агресори точать зуби на молоду Карпатську Україну. Варто сказати, що молодь і вчорашні вояки охоче записувались до Січі, в Синевирі, наприклад, було 50 січовиків, Лозянському - 12 і так в кожному селі Волівського округу. За нашими підрахунками до місцевої команди Січі записалось близько 2 тисяч чоловік.

Діяльного Степана Фігуру часто бачили і в інших населених пунктах Волівського округу. До дорученої справи він ставився найсерйознішим чином, як і його товариш Завальницький, котрий був "добрий українець і добрий патріот, населення його обожнювало", - писав В.Гренджа-Донський. Хоч велетнем останній не був, тим паче, що на одній руці не мав двох пальців і був горбатий. Василь Гренджа-Донський пише, що "він був на тілі з ганчом" (горбатий).

Безпосередньо С.Фігура не брав участі в бою на Красному полі, але був у курсі всіх подій і підготував план оборони і наступу січовиків. 15 березня вони прийняли нерівний бій з фашистами і відступили, а через деякий час у Воловому з'явилися угорські війська і “сабатчапати” (терористи). Колишнім січовикам доводилось скрутно, бо в населених пунктах їх зраджували “мадярони”, аби вислужитись перед новою владою. Згодом С.Фігуру і Я.Завальницького заарештували. В.Гренджа-Донський писав: “...почали під смерть катувати. Крик і зойки було чути на ціле село. Тримали їх майже тиждень і щодня прийшлося терпіти пекельні муки. За останні дні було вже чути тільки слабі, хрипливі голоси”.

Гортисти були майстрами катувати. Василь Степанович пише, що люди розказували, як під солом'яником С.Фігури знайшли криваву сорочку, в якій були жмути спеченої крові. Селяни констатували, що то була сорочка доктора Степана Фігури. Гонведи, використавши смертний вирок, повертались назад у піднесеному настрої: було чим поживитись. У одного вбитого вони відтяли палець разом з обручкою, другому вибили золоті зуби. Так поводитись на нашій землі “визволителі”, як вони себе називали.

В.В.Петрище з Лозянського, йдучи ранком на роботу, натрапив на чотири трупи. Вони лежали під скелею біля води. Всі були вбиті пострілами в потилицю. Характерний почерк вбивць-фашистів. Однак, розстріляних було все-таки п'ятеро. Один з них був важко поранений і діждавшись, коли жандарми підуть геть, він перебрався через річку і

згодом переховувався в Лозянському у Клевця. Федір Грегулич був родом з Пряшівщини. На жаль, його подальша доля невідома.

...Прекрасно вмерти за щастя свого народу. Саме за це віддали своє життя Степан Фігура і Яків Завальницький. Тож ми вічно повинні пам'ятати про них.

ЙОСИП ДУДИКЕВИЧ

До соціально-економічних перетворень по розбудові Карпатської України включилися всі патріотичні сили краю. Не залишилися осторонь і українці Галичини, які з різних причин опинилися в 20-30-х роках в Закарпатті. Срібна земля відкрила свої обійми всім, хто потребував підтримки.

Йосип Дудикевич змушений був тікати з рідної Галичини, яку окупували польські війська. Санаційний режим тримався на масових репресіях і переслідуваннях всього українського. Що стосується Й. Дудикевича, то він вже у 1918-1919 роках активно займався політичною діяльністю. Достовірно відомо, що в цей час він був одним із помічників президента ЗУНР Євгена Петрушевича. Й. Дудикевич відзначався неабиякими організаторськими здібностями, а тому невипадково, що саме йому було доручено супроводжувати закарпатську делегацію до Сигета на засідання Народної ради. У своїх спогадах Й. Дудикевич писав: "Ми всі перейшли до секретаря військових справ Вітовського... Я познайомився ближче з моїми майбутніми товаришами, перебрався в цивільну одежу, а ввечері коло год. 7 повіз нас поїзд на Яремче, Ворохту до Ясіня... Коло 4-ої рано заїхали до Сигета". Відбулася перша зустріч Й. Дудикевича і М. Брацайка. Ці короткі мемуарні записки є черговим доказом того, що між патріотичними силами краю і урядами ЗУНР та УНР існували тісні стосунки.

Національно-визвольні змагання українців у 1918-1920-х роках закінчилися трагічно. Чимало активних діячів цих подій емігрували за кордон. Серед них був і д-р.

Й.Дудикевич. Юрист за фахом, він вибрав собі місцем осідку Мараморошину і поселився в с.Воловому (тепер Міжгір'я). Працював адвокатом. Навколо Й.Дудикевича згуртувалась ціла група української інтелігенції краю: Микола Скира, Степан Фігура, Яків Завальницький. Всі ці люди були активними просвітянами, що викликало велике обурення з боку мадяронів (антиукраїнських елементів у краї). Василь Гренджа-Донський, який був близько знайомий з Дудикевичем, писав, що він "дуже часто одержував листи з погрозами: "Завтра вечір помреш!" Підпис завжди був один - "Чорна рука" (мадярська).

В щоденнику В.Гренджі-Донського "Щастя і горе Карпатської України" читаємо: "7 січня 1939 року. Сіли ми на сани - д-ор Дудикевич, д-ор Фігура, д-ор Завальницький і я - та поїхали до Майдану на збори... Тоді, коли перед тим на збори приходило кілька одиниць (знаємо від місцевих), тепер було тут ціле село: старі і молоді, чоловіки і жінки. Деякі гляділи на нас досить байдуже, але коли рідним словом почули, що ми хочемо, селяни зразу захопилися". До Карпатської Січі почали записуватись люди.

Подібні збори відбулися і в с.Вучковім, де промовляв від Української Центральної Народної Ради Йосип Дудикевич, а від Карпатської Січі Степан Фігура. "Нова Свобода" повідомляла: "Рівночасно відсвятковано 20-ту річницю гуцульського повстання. З приводу того, на пошкодженому мості, де стільки раз були напади терористів і де загинули їхні жертви, були вивішені і прикрашені національні прапори". Йосип Дудикевич користувався

великим авторитетом серед населення. Не випадково, що саме його було обрано головою окружної Української Національної ради.

Останнім часом з'явилось немало статей про соціально-економічне становище Карпатської України. Без сумніву, воно було нелегким. Особливо важко жилося жителям гірських районів, зокрема, Волівського округу. Й.Дудикевич писав Августину Волошину: "Більшу часть лісових маніпуляцій заставлено, а ціла торгівля деревом застановилася. Тим перестали всі заробки, які були джерелом доходів для тутешнього населення, а кадри безробіття з дня на день зростають". Й.Дудикевич вважав, що дане становище нагадує кризу 1932-1933 років, а можливо, ще й гіршу. Він запропонував цілий ряд заходів, для виходу із ситуації, що склалася. Наведемо їх повністю:

1). Дальша будова так званої північної магістралі на відтинку Келечин-Пилипець-границя.

2). Добування і перемелювання на шутер або спрацювання на костра першорядного каменя в ломах між В.Бистрим і Торунном.

3). Будова поперечної дороги Воловий-Лозянське-Кушниця, що мала б першорядне значення не лише для Волівського округу, але й цілого Підкарпаття.

4). Державним лісовим управам в Синевирській Поляні, Колочаві, Лопушнім можна приказати приготування дерева, якого при розбудові Хуста буде конче потрібно.

5). Перевезення прозоричного уневлення берегів Ріки на відтинку Сойми-Волове-Поточина, де вона забрала сотки

угрів найліпших земель, а містами загрожує зруйнувати державну дорогу Хуст-Торунь”.

Й.Дудикевич був глибоко переконаний, що позитивне вирішення цих проблем дасть змогу забезпечити “заробітком тисячі наших безробітних, а розбурхані уми успокоїли б і сконсолідували”. До речі, Й.Дудикевич намагався залучити якомога більше українців до цих робіт. “Нова Свобода” повідомляла 29 липня 1938 р.: “Округний уряд у Воловім виписав на місце урядовця в уряді посередничання праці. Багато наших українських хлопців подало прохання... Чи приймуть нашу людину, або чи зроблять так, як податковий уряд, що дав привести слугу аж із Чехії”. Незважаючи на різні перешкоди, процес українізації тривав.

Заслужують на увагу статті Й.Дудикевича, поміщені на сторінках газети “Нова свобода”, а саме, “Полонини і пасовища” (1939,18 лютого), “Як забезпечити власників прибережних піль при сплавлюванню дерева” (1939, 3 лютого), “Чого чекає Волівщина від першого Союму Карпатської України” (1939, 7 березня). У перших двох статтях йшлося про раціональне використання полонини і пасовищ, укріплення берегів річок. Автор писав, що “...лиш той купець має право жадати дозволу на сплавлювання, який перед дотичним еднанням забезпечить береги, і то в такий спосіб, щоб нормально всяке пошкодження берегу було унеможливлене”. Останню працю слід розцінювати як голос всієї Волівщини. Й.Дудикевич писав, що “в певних відокремлених випадках жадають компетентні уряди аграрної реформи”. Він пропонував “створити на деяких землях

зразкові, взірцеві гірські господарства у формі спеціальної колонії`.

Цим та багатьом іншим намірам не суджено було збутися. Вони так і залишилися на папері. Карпатська Україна була окупована угорськими гортистами і в різних куточках краю почалися масові арешти і розстріли. Йосипу Дудикевичу вдалося в останню мить емігрувати в Словаччину. Неважко собі уявити, що його чекало вдома. По крайній мірі поклали свої голови майже всі соратники у справі розбудови Карпатської України. Така ж доля спіткала й особистого секретаря Й.Дудикевича Шупку. Як склалася доля Дудикевича в еміграції - невідомо.

МИКОЛА ШИМОНЯ

Колочава. 1939 рік. Молодий вчитель Микола Шимоня пояснював новий матеріал. Незважаючи на те, що клас був перевантажений (в кімнаті знаходились діти різного віку), панувала тиша. Він говорив спокійно, чітко вимовляючи кожне слово. Людина, яка б відвідала цю кімнату під народну школу, ще кілька місяців тому відразу помітила би зміну “декорацій”. Ще недавно, за часів Карпатської України, стіну прикрашав портрет нашого Великого Кобзаря, а учні вивчали твори українських поетів. Тепер, з приходом угорських гортистів, на стіні висіли портрети Марії Терезії та угорського регента Міклоша Горті. Та Микола продовжував вчити колочавських дітей у патріотичному дусі. Звичайно, на свій страх і ризик. Колишній січовик зберіг українські книги, а їх у нього було чимало (560 примірників). Він добре розумів, що це небезпечно. Урок продовжувався. І...раптом увійшли чотири жандарми разом з їх начальником Егрешієм, у супроводі місцевого директора школи Шпонтака, зятого мадярона. Діти, навчені своїм вчителем, миттю стали “струнко” і угорською мовою привітали “поважних гостей”. Урок закінчився. Миколу Шимоню викликали в коридор.

- У вас ключі від приміщення “Просвіти”?

- Так.

- Ходіть з нами.

Почався обшук. Та що там вибирати, якщо вся література була для нової влади “криміналом”: книги

Г.Шевченка, А.Волошина, В.Гренджі-Донського, зарубіжні видання...

Тепер, коли пройшло чимало часу з того дня, він, як важкий сон, пригадує ту ситуацію. А якщо б тоді нерви не витримали? В кишені нашого героя знаходився пістолет, заряджений кулями калібру 6,35. Він ніколи з ним не розлучався з того часу, як одержав його від Августина Волошина, хоча добре розумів, що зброї не місце в освітньому закладі. Адже важкі були часи... Тоді, коли обшук перетворився на звичайнісінький вандалізм у відношенні до книг, він був готовий розрядити в цих "носіїв культури" всю обійму. Однак до цього справа не дійшла.

Егрешій, із перекошеним від злості обличчям, почав рвати на шматки синьо-жовте полотнище, яким була закрита сцена. Розірвані шматки покидали до машини: вони боялися, щоб і сліду не залишилось від цих мирних кольорів, які символізували собою єдину ідею, єдине слово - Україна, таке дороге для кожного колючавця. Книги, правду кажучи, до машини не віднесли. З них зробили величезну гору і облили бензином. Полум'я піднімалось все вище і вище. Для Миколи Шимоні горіли не тільки книги, горіла нанівець зведена його багаторічна робота просвітянина.

- Пане начальнику, що ви робите? Ви ж палите унікальне видання, чотирьохтомник Степана Руданського. Йому ж нема ціни!

Не звернули уваги, а коли Шимоня намагався вихопити з полум'я вже обгорілі книги, його грубо

відштовхнули. Так вели себе ті, що прийшли як “визволителі русинів”.

“На самий Великдень, - пригадує дружина Миколи Івановича,- чоловіка викликали до сусіднього уряду із іншими односельчанами, колишніми просвітянами. Я навіть не сподівалася, що скоро його знову побачу”. Невдовзі Шимоня був звільнений, але зобов'язаний щодня “голоситися” до місцевої управи. Для угорської корони він уже назавжди залишився неблагонадійним елементом... І він, гортаючи сторінки книг, які вдалося зберегти, згадував розквіт колочавської “Просвіти”.

1925 рік... З ініціативи Василя Гренджі-Донського і шкільного інспектора Юрія Пазуханича в Колочаві було створено осередок “Просвіти”. Очолити його доручили Миколі Шимоні. “Я працював тоді столяром,- розповідав Микола Іванович, - і закінчував замовлення інспекторату шкіл на меблі (збереглися до нашого часу -Авт.). До майстерні ввійшли Василь Гренджа-Донський і Юрій Пазуханич. Василь Степанович запитав мене: “Миколо, чи не хотів би ти зайнятися важливою роботою, очолити місцевий осередок “Просвіти”? Повір, що вкрай необхідно тепер, коли потрібно прикласти всі зусилля для підняття свідомості односельчан”. Погодився...

Вже через два місяці Шимоня, як член “Просвіти” і голова колочавського осередку, поїхав до Ужгорода на її черговий з'їзд. Він з великою увагою вислухав виступи А.Волошина, Ю.Брацайка, В.Гренджі-Донського. У перерві “верховинський соловейко” жартував і як завжди поетично:

“Ів маляр двадцять років несолену кашу, тому тепер буде завжди істи солонину нашу”. На з’їзді були присутні представники з США, зокрема редактор “Українського слова”. Шимоня використав цей сприятливий момент, щоб замовити для свого осередку книги.

Він дійсно був найактивнішим у власному осередку: замовляє за свій рахунок книги, сам змайстрував сцену. Будучи непоганим художником, прикрасив її своїми малюнками (намалював українського козака і дівчину в національному костюмі). Саме тому йому було боляче, коли маляри все те нищили.

З його ініціативи було організовано сільський драматичний гурток “Просвіти”. Шимоня був і режисером, і актором. Ще й тепер він пам’ятає всі вистави, які поставили перед односельчанами його гуртківці: “Запорожець за Дунаєм”, “Ой, не ходи, Грицю”, “Сватання на Гончарівці”... Не забув він і тих, хто йому у всьому допомагав: емігрант з Великої України Іван Рудківський, земляки Василь Опаленик, Михайло, Іван, Федір та Андрій Дербаки. З особливою любов’ю Микола Іванович пригадує постановку п’єси “Невольник”. Він з захопленням переказував її зміст, не забув і того, що саме за цю п’єсу місцева влада наклала на нього штраф 50 корун. Цей незаконний акт викликав гнівну критику урядовців з боку В.Гренджі-Донського.

Починаючи з 1925 року, тобто від часу виникнення і до кінця 30-х років, Микола Шимоня залишався беззмінним керівником осередку колочавської “Просвіти”. В газеті “Свобода” (1933, 5 січня) читаємо: “Загальні збори читальні

“Просвіта” в Н.Колочаві відбулися дня 6 листопада 1923 р. До відділу вибрано: голова – Микола Шимоня, заст. голови – Василь Пишка, секретар - Андрій Дербак, касир – Йосип Штаер, бібліотекар - Дмитро Буркало, заступники відділкових - Йосип Леньо і Юрій Буркало”. Активність М.Шимоні відзначив під час приїзду в Колочаву Августин Волошин.

Наприкінці 1944 р. Зореслав написав вірш “Зневіренім”. У ньому є такі рядки:

“Тільки той вартий гідно й заслужено жить,
Хто не знає спочину, утоми й зневіри,
Хто і серце, і душу гартує, сталить.
Огнем чину, змагання, любови й офіри”.

Ці слова можна впевнено віднести і до героя цього нарису.

У 20-30-х роках на Закарпатті діяли два, на жаль, протилежні, товариства - “Просвіта” і “Общество имени Духновича”. Перше підтримувало “українізацію”, а друге було русофільським. Дослідники, як старі, так і сучасні, переконливо довели, що “Общество” було тільки численнішим, і з цим не могла не рахуватися чеська влада. Друковані органи названих товариств вели майже безперервну “війну” один проти одного, яка завдавала тільки шкоди. Одним з ідеологів русофільства в 30-х роках був Степан Фенцик. Микола Іванович розповідав про його приїзд до Колочави для проведення “Дня русской культуры”. Фенцик щойно повернувся з-за океану, відвідавши США. Один селянин його запитав:

- А щось привезли з Америки? Ми вам дали 5 тисяч корун, які колочавці визбирали на книжки, айбо щось їх не видимо

Фенцик не знав, що відповісти. Шимоня не міг так це залишити. Він зібрав 10 свідків, які подали на пана Степана скаргу в суд. Як і слід було чекати, демократичний суд Чехословаччини змусив Фенцика повернути колочавцям гроші. Саме тоді якийсь талановитий верховинець, не довго думаючи, склав віршик:

“Іхав Фенцик в Америку,
нахапався доларів,
ходить, брешучи, по селу,
як спаситель народів”.

Фенцик використовував різні, навіть найбрудніші методи для того, щоб привернути людей на свій бік. Одного разу, знову ж таки в Колочаві, він за свій рахунок гостив пивом колочавців, хоча успіху так і не досяг. Звичайно, прикро, що активіст “Просвіти” Василь Опаленик навіть змагався з Фенциком в “кулачному бою”. Односельчанина підтримали інші, а пан Степан не дорахувався кількох зубів. Боже сохрани, від таких “методів” для досягнення мети!?

В 1938-1939 роках наш край пережив радісні й трагічні дні своєї історії. Багатовікова боротьба закарпатців за незалежність увінчалась перемогою. 15 березня відбувся Сойм Карпатської України, який проголосив на весь світ, що наш край став незалежним. Серед численних очевидців цієї радісної події був і Микола Шимоня. П'ятдесят колочавців на чолі зі своїм командиром прибули до Хуста -

тодішньої столиці Карпатської України. Він відчував неабияке моральне задоволення, бо в тому, що Закарпаття стало незалежним, була і його заслуга, вояка Карпатської Січі. Напередодні Сейму на нього і його команду було покладено відповідальне завдання - здійснювати нагляд за успішним проведенням виборів.

Якою ж була обстановка в Колочаві 12 лютого 1939 року? Колочава уся проголосувала за Українське Національне Об'єднання, - каже Микола Іванович. - Стільки було людей, що їх ланцюг в одному кінці Колочави починався, а в другому закінчувався. Все було покрите синьо-жовтими знаменами, і здавалося, що Колочава - одне велике синьо-жовте полотнище.

Микола Іванович розповідає чітко і спокійно. Я навіть дивувався його чудовій пам'яті. Все, що він говорив, підтверджується спогадами Василя Гренджі-Донського, Степана Росохи, Володимира Бірчака. Але особливість спогадів М.Шимоні в тому, що це оповідь не одного з керівників Карпатської України, а роздуми рядового січовика. Він наводить цікаві й майже невідомі епізоди з тогочасного життя. Ось хоча б один. Відомо, що єврейське населення в основному віддало свої голоси за УНО. Вибори до Сейму співпали з призначенням третім міністром Карпатської України чеського генерала Л.Прхали. Населення і уряд краю поставилися до цього негативно. В.Гренджа-Донський про це писав так: " У розмові зі щойно прибулим генералом Прхалою Волошин прямо заявив, що він є чужинцем для нашого народу і не тільки не є членом нашої

нації, але й мови нашої не знає, й місцевих обставин, отже, не може бути міністром...". Населення Колочави теж приєдналося до думки А.Волошина. По селі всюди виднілися гасла і чулися вигуки: "Геть із Пирхалом!". Євреї, яких у той час дехто принизливо називав "пархами", подумали, що це про них. Дуже скоро непорозуміння було з'ясоване, і вони теж свої голоси віддали за український уряд.

Цікаві спогади Миколи Івановича про А.Волошина, В.Гренджу-Донського, С.Росоху та інших відомих діячів Карпатської України. Августина Волошина Микола Шимоня вперше побачив у Хусті, коли його уряд переїхав з Ужгорода, захопленого угорцями. "Ми його зустріли як свого провідника. Як завжди, він спочатку відвідав місцеву церкву, в якій особисто правив службу Божу". Вдруге Микола Іванович слухав його виступ на пам'ятному Соймі Карпатської України. Кілька разів Шимоня зустрічався з Волошином особисто. Як командант Колочавської Січі, йому потрібна була особиста зброя. Звернувся до самого прем'єр-міністра, який його прийняв радо. "Коли я висловив своє прохання батькові Волошину, він із посмішкою на вустах сказав:

- Синку, нащо тобі зброя, кого хочеш убивати?

- Кого буде треба!

Все ж Волошин на своїй візитці написав: "задовільнити прохання". А.Волошин справді сподівався, що до зброї справа не дійде. Тим більше, що чехи заявили про свою готовність обороняти Карпатську Україну. Великі надії карпатський прем'єр покладав на Німеччину. Коли стало

очевидним, що чехи не тільки не допоможуть, а ще й заважатимуть, - Закарпаттям прокотилася хвиля демонстрацій під гаслами: "Січі - зброєю!". Про це пише у своїх спогадах і Василь Гренджа-Донський.

Микола Іванович особисто знав трьох братів Климпушів. Про команданта Карпатської Січі Дмитра Климпуша залишилися найкращі спогади: "Я вчився у школі в Ясіню, а Климпуші були досить заможними. Дмитро мав свій ресторан і всяко допомагав школі - і морально, і матеріально. Такої чуйної людини я давно не зустрічав. Тільки побачив мене - гукає: "Миколо, ходи сюди!". І, як правило, ситно мене нагодує".

Кілька разів до Колочави приїжджали особистий секретар А.Волошина Іван Рогач і Степан Росоха - майбутній заступник голови Карпатського Союзу, автор спогадів "Союз Карпатської України" (Вінніпег, 1949; Львів, 1990). Обидва були високоосвіченими людьми, маючи за плечима докторат у Празі. Кілька разів Микола Іванович слухав виступи майбутнього військового міністра Карпатської України Степана Ключурака. Зі Степаном Фігурою Шимоню багато що зближувало, зокрема - шкільні і просвітянські справи. Федора Тацинця вперше побачив у Воловому, коли карпатські січовики зібралися на папахиду біля "могили волі". Там, як завжди, виступив майбутній президент, ясраву промову виголосив Іван Рогач.

Особливо яскраві спогади Миколи Івановича про нашого славного земляка В.Гренджу-Донського. Лихою волею обставин вони разом опинилися в угорському концтаборі

Вор'юлопош. Знали один одного давно, і стосунки між ними були надзвичайно теплі. Василь Степанович добре розумів, як із ним будуть поводитись, а тому просив Шимоню:

- Миколо, а що, якби я одягнув ще одні штани, бо я боюся, доб'ють ня. А так удари будуть менше болючі.

- Зробимо так: Я вам дам свій жакет, і ви його заховаєте в штани.

Так і зробили. Пізніше Василеві Степановичу це дуже знадобилось. Миколі Івановичу пощастило. Він і сьогодні не знає, яким чином йому вдалося вирватись із того пекла. "Я був свідком, - пригадував Шимоня, - коли до нашої камери занесли синевирця Василя Поповича. Все обличчя в нього було в крові, а допомогти йому не могли: мадяри відразу били прикладами. Особливо небезпечними були терористи". Хто допоміг вирватися Миколі Шимоні з табору?

Надамо слово йому самому. "Колись жителя села Вишково Каспера вигнали з роботи. Я в той час столярував. І, як кажуть, був при грошах. Мені завжди було його жаль: в сім'ї п'ятеро дітей, їсти не мали що. Одного разу я дав йому дві рибини і запропонував зайнятись якоюсь вигідною справою, наприклад, заготівлею м'яса. Я йому в усьому допомагав.

- Миклош, я Вам цього ніколи не забуду.

Грошей з нього ніколи не брав. Навіть і подумати не зміг, що саме цей Каспер колись стане мені в пригоді..."

В 1939 р. Каспер став терористом. Читач уже знає, скільки лиха наробили вони на Закарпатті. На їхній совісті сотні замордованих людей, сльози вдів і сиріт. "В таборі, -

говорить Шимоня,- зі мною було чимало колючавців. Михайло Дербак, наш учитель Романовський та інші. Табір охороняли терористи, і серед них був мій знайомий Каспер. Переглядаючи документи арештантів, він робив обхід камер. Я його зразу впізнав. Мені так і хотілося його окликнути, але старший і досвідчений Дербак перерадив. Через деякий час Каспер сам підійшов до нас в оточенні кількох солдатів і здивовано запитав:

- А ви за що сидите?

- Я й сам не знаю. Вини за собою не маю.

Нічого більше не сказавши, він пішов. А наступного дня мене викликали до коменданта. Каспера на той час не було. Його кудись відіслали.

До мене підходить терорист Дулка і прямо питає:

- Хочеш іти додому?

- Чого таке питаєте?

- Завтра підеш.

Нам наказали помитися і привести себе в порядок. Наступного дня з'явився і Каспер. Тепер він мені віддячував, приніс по літрові вина.

- Чи бись-те випили?

- Мені не до пиття, не знаю, що зо мною буде?

- Не переживай, усе зроблено.

До камери увійшов генерал. Чи не той самий, якому Гренджа-Донський прямо в лице говорив про нелюдські муки арештантів? Він заявив, що гуманна мадярська влада відпускає їх, як невинних і вірних мадярському урядові людей. Але попередив: якщо вдруге попадемо сюди, більше

білого світу не побачимо.

Перед від'їздом додому Микола Іванович в останній раз розмовляв з Гренджою-Донським. Василь Степанович не був панічно настросним, вів із ним серйозну і ділову розмову:

- Миколо, передай, будь добрий, моїй дружині, яку ти добре знаєш, щоб негайно йшла в німецьке консульство та їхала в Німеччину. А, може, і мені щось допоможе?

- Я зроблю все, як Ви просите.

По приїзді додому негайно виконав прохання. Його дружина довго мене розпитувала, а я говорив усе, що знав і бачив. Як тепер відомо, дружина Василя Степановича Маруся передавала йому продукти. Микола Іванович за два тижні перебування в таборі добре вивчив, як і що тут можна зробити. Одного разу йому передали буханку хліба, а в ній записку. Коли виникла підозра, що мадяри про це знають, він негайно позбувся цього компромату.

Мадяри прискіпливо ставилися до табористів. Така людина вже назавжди у них була на замітці як неблагонадійна. Навіть випускаючи в'язнів додому, вони підкидали до них у вагон детективів. Надамо знову слово Миколі Івановичу: "Біля кожного з нас сидів такий детектив. Ми здогадувалися про це... Вони, як правило, першими вступали в розмову:

- То звідки ви йдете?

- З табору.

- А за що вас взяли ті неміті свині, іроди?

- Випустили нас, бо ми не винні. Правда все переможе.

Коли один із звільнених щось грубо відповів, то на першій же зупинці безслідно зник. Без сумніву, його знов заарештували”.

Останнім часом опубліковано чимало праць про внесок галичан в оборону Карпатської України. Ця тема особливо актуальна тепер, коли сучасні неорусини розносять чутки про зраду галичанами Карпатської України. А тому я не міг обминути цієї проблеми і в розмові з Миколою Івановичем.

- Деякі історики твердять, що галичани першими втекли з поля бою. Чи так воно було насправді?

- Це груба брехня. Вони билися до останньої хвилини. В Карпатській Січі був окремий галицький полк. Тільки тоді, коли всім стало зрозуміло, що незабаром усе Закарпаття буде окуповане, вони на машинах виїхали через Колочаву на Присліп. Потім їх залишили у місцевого священика, на фарі, і пішком подалися через гори. Поляки їм перекрили дорогу. Почалася стрілянина, яку чули місцеві жителі. Казали, що всі вони загинули.

- Я неодноразово читав, що навіть за окупації Карпатської України продовжували діяти партизанські загони за принципом “Свобода або смерть”.

- Так вона і було, але, правду кажучи, діяли вони недовго.

Читач уже сам знає про загони, які очолювали Степан Росоха, Федір Тацинець, Микола Крупа. Честь їм і хвала. Горяни не забудуть народних месників, які не змирилися з фашистською окупацією. А мені мимоволі пригадується

запитання, яке на науковій конференції в Хусті переді мною поставила одна жінка:

- Для чого галичани прийшли в 39-му на Закарпаття?

Правду кажучи, я не знав, що відповісти. Вона ніяк не розуміла, що для них наша земля була частиною Великої України.

Проїшли роки. В Колочаву вступили радянські війська. Слід сказати, що Микола Іванович, як і багато його земляків, щиро чекав приходу Радянської Армії. Вступив у партію, бо примусили. Я не виню за це мого героя, бо такий був час. Не обійшлося і без доносів. Один з "добродіїв" написав до КДБ, що Шимоня не був простим січовиком, а командантом місцевої Січі, не раз виступав на мітингах. Та й що було приховувати те, що знали всі? "А саме тоді видача нових партійних квитків, - розповідав Микола Іванович. - Мене викликали в райком партії і запропонували заповнити анкету. Мені дуже хотілося позбутися свого партійства, я говорив, що не хочу займатися політикою, бо і так немало за це перетерпів. В анкеті я все правдиво описав, не забувши нагадати, що в 1939 році був командантом Колочавської січової команди. Партійців дуже здивувала моя прямота.

- Цього не треба вказувати, бо вам тільки зашкодить, - радили.

- Я ніколи не писав неправду. Про те, що я був у Січі, знають всі.

Квиток, звичайно, не видали. Січовик був для них звичайним бандерівцем. Я прямо в кабінеті перехрестився і пішов. Так закінчилось моє перебування в партії”.

На завершення додамо, що спогади Миколи Івановича допомогли з'ясувати ще одну білу пляму в історії нашого краю. Читачі вже, мабуть, читали цілий ряд моїх статей про С.Фігуру і Я.Завальницького. На нинішній день ми знали прізвища трьох розстріляних в Тішні: Степана Фігуру, Якова Завальницького і пряхівця Федора Грєгулича. Сьогодні (стаття опублікована в 1992 р. – Авт.) відкриваємо ще одного героя Карпатської України, який прийняв тоді смерть разом з міжгірськими вчителями. Це - особистий секретар юриста Йосипа Дудикевича - Шупка. Дудикевич перед самим приходом угорців змушений був тікати, а галичанин Шупка не встиг. А, може, не відчував за собою вини? Через деякий час його заарештували, а після тривалих катувань розстріляли. Таким чином, на сьогодні залишився невідомим лише один захисник Карпатської України, який був розстріляний у Тішні, і обов'язок історика належить виконати. Історія України не повинна мати білих плям.

Нещодавно Микола Іванович Шимоня відійшов у вічність. Все своє життя він вірив в ідею незалежності України, не раз за неї страждав, але ніколи не відмовлявся від своїх поглядів. Найбільше для нього свято – проголошення незалежності нашої держави. Це свято він завжди зустрічав підтягнутим, у вишиваній сорочці. Вояк залишився воляком.

СТЕПАН МАРІКОНЬ

Березень 1939 року. Красне Поле. Ще учора тут прийняли бій молоді хлопці-гімназисти, ті, хто не змирився із вторгненням гортистів на Срібну Землю. Наступного дня над полем панувала мертва тиша. Уже не видно мерців: їх поспішно поховали. Ями від вибухів, кров'ю залите поле. Йдуть дві жінки. Одна молода, голова іншої покрита сивиною. На їх очах сльози. Мати і сестра шукають сина і брата. Він учора прийняв бій і не повернувся додому.

- Синку мій, Степане, - стогне мати. – Що сталося з тобою? Де твоя могила?

У відповідь мертва тиша...

Головний герой нашого нарису Степан Маріконь народився в рік жовтневого перевороту у Воловому, теперішньому Міжгір'ї. У напівгорській сім'ї. Виховання його було таким, що годі було сподіватися, аби згодом поповнив ряди захисників Карпатської України. Як трапилось, що молодий хлопчина став прихильником української ідеї?

На початку 30-х років Степан Маріконь приїхав до Хуста і з допомогою родичів, що там мешкали, був зарахований учнем торговельної школи. Жадоба знань брала гору. Вчився старанно, навіть ночами. Вже в 1938 р. ми його зустрічаємо в хустському осередку товариства "Просвіта", активним членом і керівником якого був Ілько Ващишин. Цей галичанин, як й багато йому подібних, втік на Закарпаття, рятуючись від санаційного терору польських властей. Як би там не було, але за часів Чехословаччини

існували сприятливі можливості для різнобічної діяльності, зокрема, просвітної. Хоча школа була з чеською мовою навчання, завдяки таким активістам, як Ващишин, її вихованці були добре обізнані з українською літературою, знали твори Шевченка, Франка, Лесі Українки. “Ми танцювали, ставили вистави на українську тематику, - розповідає Степан Маріконь, - і саме за ці три роки я став українцем. Я полюбив Україну всією душею, полюбив її милозвучні пісні. І гордився усвідомленням, що закарпатці також є українцями”.

Про Ілька Ващишина збереглися найкращі спогади. Людина добра і безкорислива, він завжди допомагав тим, хто потребував підтримки. Степан був близько знайомий з трьома синами Ващишина. Коли в Хуст вступили угорські війська, Ілько Ващишин не втік, а залишився в старому місті.

- Мені нічого тікати, я нікому нічого поганого не вчинив.

Та не всі так думали. У місті залишилось чимало і тих, хто добре пам'ятав Ващишина-просвітянина, Вищишина, який переховував у себе перебіжчиків з Галичини... Як слід було чекати, його заарештували і, після тривалих катувань, розстріляли. В будинку, де мешкала сім'я Ващишина, поселилися “визволителі”.

Незважаючи на демократичний устрій міжвоєнної Чехословаччини, її служба безпеки уважно слідкувала за розвитком українського руху, боячись, щоб у жителів Срібної землі не з'явилося бажання приєнатися до України. Чеські

владі вели спеціальні картотски, тримали на обліку неблагонадійних.

Кінець 30-х років. Читач добре ознайомлений з цим складним періодом в житті краю. Боротьба між різними політичними партіями, загострення міжнародної обстановки, коли сильні світу цього вели політичну гру навколо Закарпаття, зміна уряду Бродія кабінетом Волошина... Степан Маріконь не знав особисто братів Брацайків, братів Реваїв, Августина Волошина. Він був рядовим жителем Хуста, а потім рядовим захисником Карпатської України.

15 березня 1939 р. в “Новій свободі” був опублікований заклик до мобілізації: “Увага! Бувші військові старшини, підстаршини й вояки, голосіться!

При міністерстві війська в Хусті утворився генеральний штаб під проводом полк. Єфремова. Формується армія Карпатської України. Всі бувші військові старшини, підстаршини й вояки, голосіться до головної команди армії, і тому нехай не буде ні одного вишколеного вояка, який би не заферував свої прислуги своїй Державі. Служили ми цісарям, всяким чужим президентам, то послужім тепер своєму народу.

Вояки, Вас кличе рідна Держава!”

Степан Маріконь не був офіційно зареєстрованим в Карпатській Січі. Для таких формальностей просто бракувало часу. Ще до публікації заклику наш герой із зброєю в руках охороняв січову гостиницю в Хусті. Оборону її від чехів очолював полковник М.Колодзінський. Читач уже знає, що січовики билися до кінця і тільки одержавши наказ

Августина Волошина, вони припинили опір і склали зброю до ніг прем'єра. На Степана Маріконя було покладено обов'язки зв'язкового між Хустом і Красним Полем і коли ворожі танки шматували тіла героїв, то серед них був і Маріконь. Сили нерівні. Рушницю передавали з рук в руки, бо зброї не вистачало. Хіба можна було в такий спосіб зупинити вишколеного агресора? Героїзм, любов до Батьківщини, боротьба не за життя, а на смерть. Поруч із закарпатцями боролися галичани. Більшість із них задовго до 14 березня перейшла польсько-чехословацький кордон. С.Маріконь розповідав, що група патріотів перейшла Торунський перевал, напала на чеських прикордонників, захопила зброю і з'явилася до січової команди при повному боєзапасі.

Красним нарекли це поле на випадково. Воно дійсно було червоним від крові його захисників. Коли стало очевидним, що далі продовжувати боротьбу неможливо, січовики групами почали відступати у різних напрямках. Добре знаючи, що на Торунському перевалі їх чекають польські кулемети, пробивалися хоч куди, тільки не додому. Не всім вдалося успішно пройти кордон. З багатьма Степан Маріконь знову зустрінеється у Вор'юлопоші.

Коли С.Маріконю разом з галичанами не пощастило прорватися за кордон, він рушив у напрямку Севлюша. Чудове знання угорської мови (до речі, вільно володіє ще німецькою, чеською та єврейською) йому допомагало. Зброю викинув, запасся угорським прапорцем. І чи можемо за це дорікати йому? Адже він ще так мало прожив на білому

світі... Особливо остерігався терористів, що “п’ятою колоною” йшли Закарпаттям, несучи із собою смерть. Та уникнути мадярської тюрми все ж не вдалося. Хоч заарештували Маріконя значно пізніше за інших. Доніс провокатор. Викликали до жандармської дільниці:

- Ти вбивав людей. Будеш покараний!

- Неправда.

Один з жандармів сильно вдарив його по обличчю. Закривавився рот. Наступної миті Степан запустив у свого ката табуреткою. Ввірвалися інші жандарми і стали нещадно бити. Відтак зв’язаного вкинули у машину. Кінцева зупинка: концтабір Вор’юлопош.

Уже не раз писалося про становище в’язнів угорських концтаборів. Хочеться тільки додати, що Карпатська Січ була напіввійськовою організацією, а це, як писав її відомий дослідник Петро Стерчо, “ставило її під охорону постанов Женевської Конвенції відносно ведення війни, охорони полонених і т.п.”. Іншими словами, “всі мадярські знущання над січовиками у в’язницях і концентраційних таборах, зокрема у Великому Бичкові, Вор’юлопоші і інших, були грубим порушенням міжнародних постанов відносно трактування воєнних полонених”.

Карпатська Україна, як і будь-яка держава, має своїх героїв. До них ми відносимо і Олександра Блестіва - хустського студента, який віддав своє юне життя за свободу рідного краю. Олександр Блестів був одним із ініціаторів створення загонів карпатських січовиків у Хусті. Після окупації був заарештований. Угорським властям цей молодий

студент завдав чимало клопотів. Уже один той факт, що його тримали в камері-одиначці, засвідчує особливу увагу його постаті. Василь Гренджа-Донський детально описав останні дні життя цієї мужньої людини. Тож надамо слово першому літописцю Карпатської України: "...Блестіва мадяри арештували, відвели до в'язниці і замкнули до одинки. Днями "вислуховували". При таких "допитах" били його кілька разів денно, били навіть і ті вояки, що були завжди нові, свіжі і приходили на зміну варти до в'язниці. Це тривало тиждень. Особливо знущалися над ним хустські мадярські терористи: Марко та Дулка, а крім них ще й якийсь Барабаш – колишній хустський підстароста. Бідного хлопця ці бандити так побили, що оглух і з вух текла йому якась речовина".

Степана Маріконя викликали на черговий допит. Коли жандарм відчинив двері камери, то Степан одразу зауважив верстат-циркулярку для пиляння дров. Поблизу молодий хлопчина. Увесь одяг і стіни камери - в крові. Не зміг збагнути, як люди, що вважали себе представниками культурної нації, могли немов дрова пиляти живого хлопця. Кров цебеніла, а він все-одно мовчки дивився в очі своїм катам. То був Олександр Блестів.

Розлючений угорський офіцер вереснув:

- Ти, собако січовицька, йди і пооблизуй кров. Стіни мають блистити.

- Я не заслужив такого ставлення до мене, пане офіцер...

- Ти ще огризаєшся! Йди і роби, що тобі кажуть, бо пошматуємо...

- Я не буду.

Побачивши, що Маріконь став, немов вкопаний, вихопив багнет і з усієї сили вдарив його вище коліна. Знепритомнівши, впав.

Більше побратими не бачились. Блестіва одвезли за місто і розстріляли. Відомо тільки, що в камері, де він провів останні години свого героїчного життя, знайшли на папірчику кілька рядків: "Я, Олександр Блестів, з Хусту, умираю за те, що любив свою Україну..." А Степану Маріконю доведеться пройти всі кола Дантового пекла, перш ніж вирветься на волю.

Однак, після визволення краю не дуже приязним було ставлення до нього нових властей. Так і залишився у чорних списках спецслужб бандерівцем, ворогом народу. З проголошенням незалежності України в нашій молодій державі змінилося ставлення до тих, хто першими дали бій фашизмові. Степан Маріконь та його побратими - то цвіт історії. І про це ми повинні завжди пам'ятати.

З М І С Т

Юліан Ревай (1899-1979).....	3
Федір Ревай (1893-1940).....	9
Михайло Брацайко (1883-1969).....	16
Степан Клочурак (1895-1980).....	23
Михайло Колодзінський (1902-1939).....	27
Олег Ольжич (1907-1944).....	33
Іван Рогач (1919-1942).....	39
Вікентій Шандор (р.н. 1907).....	46
Омелян Невицький (1878-1939).....	54
Федір Тацинець (1911-1939).....	58
Степан Фігура і Яків Завальницький	69
Йосип Дудикевич.....	74
Микола Шимоня.....	79
Степан Маріконь.....	94